

HAAKON

Historisk tidsskrift for Eidsberg historielag – Nr. 1 2008 – Årgang 1

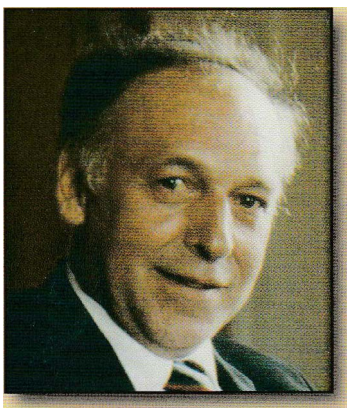

Haakon IV Haakonsson (1204–1263), født på Folkenborg i Eidsberg, var Norges konge i perioden 1217–1263. Han var sønn av Haakon Sverresson og Inga fra Varteig, og ble valgt til konge av birkebeinerne i 1217. I løpet av Haakons regjeringstid ble det slutt på borgerkrigene. Det siste opprøret ble ledet av Haakons svigerfar, hertug Skule, som ble drept i 1240.

I 1247 ble Haakon kronet av kardinal Vilhelm av Sabina i Bjørgvin, og siste halvpart av Haakons regjeringstid var en tid med fred og konsolidering av kongedømmet. Haakons-hallen i Bergen er et synlig symbol på denne regjeringsperioden.

Redaktørens hjørne

Kjære godtfolk i Eidsberg!

Første nummer av bladet «HAAKON») har nå sett dagens lys. Med denne publikasjonen har redak-sjonskomiteen i Eidsberg historielag lyst til å gjøre et dykk i bygdas lokalhistorie. Navnet Haakon skal minne oss om Haakon Haakonsson som i 1204 ble født på Folkenborg av Inga fra Varteig. Haakon ble en konge som det stod glans av både nasjonalt og internasjonalt, og hele hans liv var preget av stor aktivitet. Redaksjonen håper på at mange vil la seg inspirere av Haakons handlekraft og bidra til et driftig historielag med aktive medlemmer.

Høsten 2007 tok vi et stort steg i den lei da «Torsdagsklubben» ble stiftet 16. september. Vi har møter på Folkenborg andre torsdag i hver måned, og her ønsker vi aktive deltagere!

Mange av oss har opplevd siste verdenskrig og hvordan den påvirket vår barndom og ungdom. Vi vil gjerne ha din beretning om hva du minnes fra de fem årene under tyskernes okkupasjon.

Vi har også planer om å utgi skrifter om skolene i Eidsberg fra 1940-årene og fremover i tid. Derfor gir vi en oppfordring til å skrive ned minner fra skoletida - om lærere og undervisning, om klasserom og skolevei med mye mer. Både muntre og sørgelige hendelser er interessante å høre om. Noen av dere opp-levde omorganiseringen av bygdas skoler - fra de mange grendeskolene til omstridt sentralisering. De gamle landhandleriene, som for lengst er borte, fortjener også sin nedtegnelse.

Våre liv er historie som kan fortelles i skrift og bilder til glede og nytte for kommende tider og generasjoner.

På vegne av
redaksjonen i «Haakon»
Karl Ole Engen

Gi ditt bidrag (gjerne med bilder) – *Hjertelig velkommen til Torsdagsklubben!*

Redaksjonen har bestått av: Karl Ole Engen, Thor Høitomt, Magne Kviserud, Jorun Westerby og Eva Tvester. Henning Larsen har bidratt med tegninger.

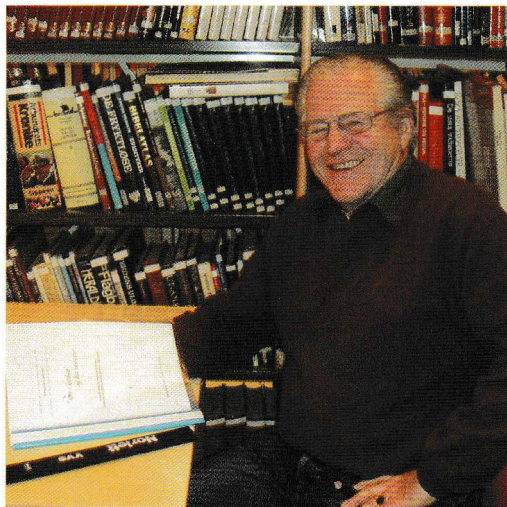
- Redaktørens hjørne
- Kjell Undrum - kyndig på kulturminner og med husmannsplasser som hjetesak. *Eva Tvetter*
- Historien om Anna og Olga Wilson.
- Oslobarn på ferie på bondegård under krigen - *Brev fra Lillian Mary Haga, Oslo.*
- Eidsberg er en pionérkommune med kulturminner på internett. Eva Tvetter
- Sameia-minner. - *Haakon Koht-Nordbye*
- Vi ble flyktninger. - *Karl Ole Engen*
- Første flyslipp i fjella, 13. september 1944, fikk sin minneplate høsten 2006. - *Eva Tvetter*
- Flere tvister naboer imellom på Vandogg. Avskrift Eidsberg gårdshistorie, bind II. *Helge Frøyset*
- Potet-onna. *Karl Ole Engen*
- Eidsberg-beskrivelse fra 1790-årene. *Eva Tvetter*
- Haugerudhytta. Myra i Hærland.
- Vi strikker sjal. *Jorun Westerby*
- Haru-haru-haru? *Kristian Berger*
- Rasjonering og krisetider. *Eva Tvetter*
- En folkeskole-opplevelse fra Vestlandet. *Fra Olav Mjeldes barndom på Osterøy*
- Kom og bli med i torsdagsklubben
- Høytorp fort og 2. verdenskrig. *Jostein Flåøyen*
- Thea Foss fra Hærland, *Eva Tvetter*
- Eidsberg historielag - slik startet det.
- Haakon ble navnet på bladet
- Et minne fra krigen. *Ruth Moen*
- En livshistorie fra før i tia. *Kai Tønsberg*
- Hanselia

Kjell Undrum - kyndig på kulturminner, og med husmannsplasser som hjertesak

Gjennom mange år har Kjell Undrum vært en utrettelig og kunnskapsrik ildsjel i Eidsberg historielag. I kulturminneåret 1997 begynte han sammen med andre interesserte sambygdinger å skilte og samle stoff om nedlagte boplasser i Hærland. Dette er blitt til et hefte som han har kalt «Øst i kroken - og litt vestover». Fra denne samlingen vil vi i dette nummeret starte en serie med historier som knytter seg til de gamle plassene. Kjell vil at vi skal presisere at grunnlaget ble lagt da han av ekteparet Anæ Marie og Ole Tøger Baggetorp fikk overrakt ei stor lær-veske med uvurdelig informasjon om husmannsplassene i Hærland.

Arbeide med å kartlegge bygdas øvrige husmannsplasser fortsetter i regi av historielage med Kjell som dirigent. Vi minner og om at Kjell i tillegg er leder av slektsforskningsgruppasom møter på museet en kveld i måneden, leter frem opplysninger om gamle aner og gransker gamle dokumenter. Han er også engasjert i arbeidet med Eidsberg gårdshistorie, der han bistår Rønnaug Wergeland Krogh. I den forbindelse er det blitt mange turer til Oslo og Riksarkivet i årenes løp.

Som om ikke dette kan ta pusten fra en, har han nok en oppgave med å være leder for en trio som hver sommer innbyr eidsbergfolk til interessante turer kalt «På gjengrodde stier») - et arrangement som ble startet av

Ragnhild Tutturen i 1993 og som samler mange deltakere i sin utforskning av ulike kroker av kommunen.

Før vi gjengir den første historien fra en nedlagt husmannsplass, er det på sin plass med en liten oppdatering om husmannsvesenet:

En husmann, også kalt plassmann, var en landarbeider som leide en husmannsplass under en gård, og oftest i forbindelse med arbeidsplikt på gården. Man vet ikke nøyaktig hvor gammelt husmannsvesenet er, men midt på 1800-tallet var det registrert over 60 000 husmenn i Norge, derav nær 400 i Eidsberg.

Husmennene og deres familier hadde trange kår og var billig arbeidskraft for bøndene. Etter jordloven av 1928 fikk husmennene rett til å innløse plassene sine. I bygdebok for Eidsberg står det at August Lirto, på plassen Svarverud i Hærland, var den siste husmann i Eidsberg. Han døde i 1956, 91 år gammel.

Folkenborg museum har også en husmannsplass i sine samlinger. Stua har stått på Saribakke som tilhørte gården Østreng.

Det finnes ikke mange fotografier av husmannsplassene i Hærland slik de så ut før husene forfalt og ble borte. Men under kan vi gjengi et bilde av huset til feier Johan Anton Pedersen, som bygget opp et nytt hus på Delingsrud, (i rundkjøringa ved Svenneby), etter at huset hans på Feieråsen brant ned. På bildet ser vi feieren sammen med datteren Mina Aas til høyre og Anna Johansen til venstre. (Eier av original-bildet er Johanne Melleby, Mysen.)

Dette huset ble i 1918 solgt til Anna Wilson og flyttet til Tangen (samme rundkjøring), og på folkemunne ble det kalt for *Moskva*.

Som Kjell beretter i heftet sitt, og refererer til en artikkel i Indre Smaalenenes Avis lille julaften 1998, (ført i pennen av David Koht-Norbye). var Anna Wilson en meget spesiell dame. Det var også hennes datter Olga. Og her bringer vi videre en meget spesiell historie: spennende, romantisk og nesten utrolig!

*I dette nuset på Tangen bodde Anna og Olga Wilson etter at de flyttet tilbake fra Amerika
Les historien om dem på neste side.*

Historien om Anna og Olga Wilson

President William D. Taft

Anna Wilson

William H. Taft (1857-1930) var USAs president i en fireårsperiode fra 1909. Han kom i konflikt med Th. Roosevelt om innenrikspolitikken og vant ikke valget i 1913. Det hevdes at han skal være far til Anna Wilsons datter, Olga. Det var en stor belastning å ha barn utenfor ekteskap på den tid, og at faren var en høytstående amerikansk embedsmann på vei mot maktens tinder, gjorde ikke saken bedre.

I kirkeboka ved Olgas dåp kalles faren for Henry Roland. Anna skal ha vært lærerinne i Canada før hun traff Taft første gang. Taft skal ha tatt ansvar for datteren, selv om han måtte holde forholdet skjult. Han skal ha kostet på henne kunstutdannelse -først som malerinne, senere som ballettdanserinne. Det heter at selv i en alder av 80 år var hun myk som en katt, og at hun aldri glemte taktene fra cancadans i New York.

Når de to Wilson-damene var i Amerika, tok de ofte inn på førsteklasses hoteller på Tafts regning så lenge han levde. Over 20 turer ble det fra Hærland til USA Men da Amerikabåten gikk i opplag, ble det slutt.

Olga torde ikke fly. Vi leser at W.H. Taft var øverste sjef for høyesterett i USA fra 1921 til sin død i 1930. Han skal ha blitt gravlagt på Arlington æresgravplass ved en seremoni verdig en tidligere president. Mens damene var i USA, konverterte de til katolisismen. Både Anna og Olga var markante personligheter Mange kjente dem som rettskafne og spesielt dyrekjære kvinner På Tangen og Elverø drev de som bønder i enkle kår Den kunnskapsrike og språkmektige Olga var utrolig sprek til det siste. Hun visste godt hvordan hun ville ha det, og var utvilsomt en bygdeoriginal.

Olga var så glad i kyrne sine at hun forlangte å få med seg oksen sin og sju andre dyr til Fossum pleiehjem i 1970. Hun stelte dyrene sine selv og bodde nærmest i fjøset. Fine sommerdager tilbrakte hun ute på beite med dyrene Oksen var 13-14 år gammel da den ble slaktet som det aller siste dyret på Fossum. Kommunen sluttet med dyr i 1979.

Og hvilken seremoni! Katolske Olga forlangte at avlivingen og slaktingen skulle foregå etter hennes overbevisning. Olga fikk mange lykkelige år på Fossum før hun døde i 1990.

At huset i sin tid på folkemunne ble kalt «Moskva», tyder på at det ble drevet politisk virksomhet her uten at en vet mer om det. Huset forsvant i en brannøvelse i forbindelse med at nye E 18 skulle fremføres.

I en koffert som Wilsondamene holdt for seg selv til sin død, og som ble overtatt av slektningen Olga Sorte, lå det bilder og informasjon om deres liv i Amerika. Denne kofferten fikk David Koht-Norbye tilgang til, og laget i 1998 en stor reportasje om damene i lokal-avisen vår.

Av bildene ser vi at både mor og datter Wilson er vakre damer da de var unge. Ikke rart at eks-presidenten forelsket seg i Anna, og bildet av Olga viser en grasiøs ung dame som poserer for sine medstudenter på ballettskolen.

Olga ble ballettdanserinne.

Etter at de flyttet tilbake til Hærland var de ikke så nøye med sitt utseende, og levde også ganske isolert i det gamle huset sitt.

Vi har fått tilgang til et gammelt brev skrevet av Olga Wilson til Jørgen Dahl i 1957 - dette er et svar på en henvendelse fra I Dahl om slektsopplysninger (og vi har fått tillatelse av Anne Johanne Dahl i Hærland til å bruke disse opplysningene). Her gir Olga uttrykk for frustrasjon over deres fattige tilværelse, og at det ikke lenger er kontakt med «deres slektninger i Amerika». Vi siterer en setning fra brevet: *«Mor vil ikke skrive naget om sig selv eller mig, det vil bli for meget av det gode og det onde, så fattige vi er så er vi gjemt og glemt her»*.

På slutten av brevet beklager Olga at hun skriver dårlig norsk og dessuten stygt. Vi synes hun skriver bra og særdeles tydelig. Begge damene må, til tross for at de var fattige, ha levd et sunt liv, for både Anna og Olga ble godt over nitti år.

Oslobarn på ferie på bondegård under krigen: Lillian kom til Lunde i Trømborg

Det var ikke enkelt å være bybarn i krigens dager med matmangel og rasjonering. Derfor var det mange bønder som åpnet sine hjem for bleke og tynne unger fra byen - slik også i vår kommune. Vi har fått et brev fra Lillian Mary Haga i Oslo som forteller hvordan det var å komme til Lunde i Trømborg.

Gården Lunde i Trømborg

- Jeg skal forsøke å fortelle litt om hvordan jeg som liten jente kom til Tromborg Jeg er født i 1937 og var bare så vidt fylt tre år da krigen brøt ut i Norge. Derfor kan jeg selvfølgelig ikke huske så veldig mye fra den første tiden. Noen små glimt har nok satt seg fast.

Uniformskledte soldater marsjerte i gaten. Vi kunne høre dem på lang avstand. De jernskodde støvlene deres smalt taktfast i asfalten. Ofte under høylydt sang.

Det tok ikke så lang tid før det ble mangel på mat og andre nødvendige ting Snart fantes det nesten ikke varer igjen i butikkhyllene. Det lille som kom inn måtte fordeles så godt det lot seg gjøre Etter hvert kom da rasjonerings-kortene, slik at fordelingen skulle bli så rettferdig som mulig De som var dår-ligst stilt fra for, kom selvfølgelig ikke noe bedre ut av det nå.

Vår lille familie, bestående av mor, far og to små barn, hadde ikke levd noe liv i luksus før det ble krig, så hos oss ble det ikke så store forskjellen Pappa hadde for det meste gått arbeidsledig, og at han i tillegg var alkoholiker, gjorde at han ikke var mye egnet til å ta vare på verken seg selv eller familien sin. Det ble til at mamma måtte ta vaskejobber for at vi skulle få noe å spise. Selv om det ble mye havregryns-grøt og brødsriver med sirup på, var vi sunne og friske Ja, slik så vi ut. Det skulle nesten koste meg et godt ferie-hjem i Trømborg!

Mamma hadde hørt noen fortelle at bondegårder rundt om i landet hadde begynt å ta til seg barn fra byene Slik gikk det til at vi en vakker dag havnet hos helsesøsteren på Økern i Oslo. Det var hun som skulle avgjøre hvem som skulle få et slikt tilbud. De tynneste og svake barna stod først på listen. Men forholdet i hjemmet skulle også telle Mamma måtte svare på en masse spørsmål. mens helsesøster tok barna i øyesyn. «De er i godt hold barna deres, fru Sørensen. Det er mange barn som trenger å få komme på landet, og her må vi prioritere dem som har størst behov!"

Hun satt lenge og bladde i papirene sine før hun så opp. «Jeg har faktisk en familie ute i Østfold som gjerne vil ha en liten pike på Lillians alder. Ja, ja, Lillian, vi får veie deg så vi får se hvor tung du er. »

Der på helsestasjonens digre personvekt ble jeg veid og funnet for tung! Det har ikke endret seg, jeg har det slik med vekta den dag i dag! Men min lille fire år gamle lubne kropp var dermed godkjent for et opphold hos Anna og Petter Lunde.

Jeg forstod nok ikke helt hva det innebar, men jeg gledet meg enormt til å få møte alle dyra som visstnok skulle befinne seg på denne bondegården jeg skulle reise til.

Jeg glemmer aldri den dagen vi møtte opp i Christian Krohgs gate Der stod det allerede en hel liten flokk av barn som også skulle ut å reise. Vi ven-tet på en lastebil som skulle kjøre oss til Østfold.

Her fikk jeg mitt første møte med «Gjulem·n» og melkebilens hans. Jeg skulle få mange turer med dem noen år fremover. Så var bilen på plass, og vi smårollingene ble løftet opp en etter en Da alle var kommet opp, smalt baklemmen igjen bak oss. Over de høye lemmene kunne vi ikke lenger se mødrene våre. Her satt vi ensomme og forlatt og så vel mest ut som forskremte mus. Det var nå heldigvis noen voksne damer med på lasset som skulle passe på oss på turen.

Det ble en uendelig lang tur for små hutrende skapninger tett sammen på trebenker bak på et lasteplan Men omsider var vi fremme i Trømborg, og baklemmen ble tatt ned. Nå skulle vi illian fra tiden på Lunde endelig få møte våre feriefamilier' Navn ble ropt opp, og unger ble delt ut Til slutt var det bare lille meg som stod igjen. ar det ingen som ville ha meg, tro? Jeg tror aldri jeg har vært så redd noen gang som da.

Heldigvis dukket det opp en blid dame, «nei, men her står det jo ei lita jente, jeg trodde helt sikkert at vi skulle ha en guttl»

Det ble litt forvirring i forsamlingen Hadde det skjedd en feil? Nei da, damen som for øvrig var en av døtrene på Lunde, hadde bare husket feil Hun hadde sykkel og mente sikkert at jeg skulle sitte bak på bagasjebrettet. Men den forståelsesfulle damen forstod straks at det hadde jeg aldri gjort før, så hun tok og satte kofferten min der i stedet Så vandret vi i vei. Der jeg gikk av.

Lillian fra tiden på Lunde

Ved bilen lå det en butikk som de kalte for "Meieriet". Det lå også et sagbruk der. Det var langt å gå, men den dag i dag husker jeg veien. Alt mens vi gikk, fortalte den blide damen om alle dyrene på gården Da hun fortalte at det satt en kattepus hjemme på trammen og bare ventet på meg, var det som om bena mine ble mye lettere - og resten av veien gikk fort. Det var ikke bare katten som satt på trammen. Her stod hele familien og tok i mot meg En eller annen bar meg inn, men jeg husker ikke mer fra den dagen. Jeg var så trøtt og sliten etter turen at jeg sovnet ganske fort .

Det var Anna og Petter som drev gården da jeg kom dit første gang. Det bodde tre voksne barn hjemme som hjalp til med gårdsarbeidet - en sønn og to døtre I kårbygningen bodde en tredje datter med sin mann. De tok også til seg et krigsbarn, så da var vi to som fikk nyte familiens godhet og gjestfrihet Anna og Petter, eller Mor og Far, som jeg kalte dem, hadde fire døtre og fire sønner. Fem av dem var gift, og etter hvert kom det barnebarn. Men her var det tydeligvis plass til flere. I alle de fem årene krigen varte var jeg en flittig gjest Reisen var ikke alltid like hyggelig.

Ofte ble vi stoppet av tyske soldater som skulle kontrollere oss og all bagasje Det var ikke mye ulovlig jeg fraktet med meg utover i den lille kofferten min, men det var ofte at Mor pakket ned litt mat når jeg skulle hjem igjen, noen egg

i avispapir dypt nede i slagstøvlene, et brød og et fleskestykke slik at de hjemme skulle få en smak. Merkelig at dette aldri ble oppdaget Sjåføren vår derimot, hadde en liten fløteskvett i en Nycoflaske, som han skulle ha i kaffen sin, den måtte han pent levere fra seg .

Nei, vi kommer ikke unna at det var krig, og det var jo den virkelige grunnen til at jeg var i Østfold. Bøndene fikk heller ikke råde over sin egen eiendom. Det var kontroll av dyr og avlinger, og hver husstand fikk bare beholde mat etter hvor mange som bodde der. Jeg tror ikke de fikk beholde noe ekstra for slike som meg, men mamma sendte med rasjoneringskortene mine, slik at de fikk benytte de merkene som var gyldige mens jeg var der.

Kostholdet ble både sunnere og bedre på en gård hvor det gikk an å dyrke grønnsaker og sanke bær. Og folk i byen var jo også oppfinnsomme Hvem har ikke hørt om villagris, høner på loftet og kaniner i kjelleren? Hjemme hos oss var det ikke muligheter for matauk, så jeg var heldig som hadde Mor og Far på Lunde.

Etter krigen tok en av sønnene over gården, og Mor og Far flyttet over i kårbygning-en. Men jeg sluttet ikke å komme på besøk for det Jeg var der hver sommer til jeg var tretten år!

Dette forteller altså Lillian, som het Sørensen som liten, og som også har skrevet en bok!

Er det andre som har beretninger om by-barn som kom på bondegårdsferie under og etter krigen? Selv kjenner vi til en historie om ei Oslojente som absolutt ville ha med seg en utstoppet hoggorm hjem i kofferten etter et ferieopphold på en gård i Eidsberg!

Eidsberg er en pionerkommune med kulturminner på internett!

«Det er så viktig å ta vare på histori-en vår!», sa ordfører Knut Herland da han 11 . januar i år ønsket velkommen til en presentasjon av et ambisiøst prosjekt som startet i 2005. Da ble Eidsberg historielag invitert som samarbeidspartner for registrering av bygdas kulturminner, med formål å legge dem ut på kommunens nett-sider.

Da var historielaget for lengst blitt ganske kyndige på kulturminner, fordi flere av medlemmene allerede i 1997 startet et verdifullt arbeid med merking av gamle husmannsplasser. Så laget tok utfordringen på strak arm, sendte sine lett aldrende kvinner og menn ut med digitalkamera og GPS, og dette er det blitt resultater av.

«Historielaget har tatt på seg oppgaven med stor entusiasme», skrøt ordføreren. Og tiden vi har til rådighet er knapp, siden to prosent av kulturminnene forsvinner for hvert annet år!

Initiativet ble tatt av Ola Wergeland Krog i Naturkart DA, som tidligere har gjennomført en kartlegging av vilt og naturtyper i kommunen. Man har så utviklet en kulturminnedatabase hvor det nå legges inn bilder og faktaark om kulturminnene etter hvert som de fotograferes og stedfestes med koordinater. Hittil har historielaget sendt inn mer enn to tusen bilder fra mange kanter av kommunen, og fire hundre kulturminner er plottet inn på kartet .

Ola Wergeland Krog har gjort Eidsberg til en spydspiss når det gjelder å få kulturminner tilgjengelig på de kommunale nettsidene. Her underviser han en begeistret ordfører Knut Herland, mens koordinator for prosjektet, Kjell Undrum og leder av Eidsberg historielag, Jorun Garseg, følger interessert med.

Dessverre klikket det tekniske utstyret akkurat på presentasjonsdagen, men Eid bergs innbyggere kan sitte hjemme i sine stuer å gjøre seg kjent med bygdas kultur-minner!

Etter lov av 9. juni 1978 er minner fra før reformasjonen (1537) automatisk redet Dette er minner fra større gravfelter, enkeltstående gravhauger, gamle kirkesteder, veianlegg og bergkunst med helleristninger og skålgroper.

Registreringen av ikke fredede minner er også i full gang. Det gjelder husmannsplasser, sager og møller, hvelvbuer og festningsverk. De gamle setervollene i Trømborgfjella legges også ut på nettet som tydelige minner om seterdrifta som var en viktig del av husdyrholdet på gårdene i Trømborg og Hærland, særlig mellom 1650 og 1850.

Et særdeles spennende prosjekt er arbeidet med å registrere de gamle husmannsplassene i Eidsberg.

Denne oppgaven ble altså påbegynt med merking med navnskilt i 1997 av flere medlemmer av historielaget, og senere har Kjell Undrum nedlagt hundrevis av arbeidstimer med registrering og kilde-granskning for at verdifull historie om husmannsvesenet i bygda ikke skal gå tapt. Hittil har han merket og samlet stoff om 104 plasser i Hærland og utgitt et hefte som han kaller «Øst i kroken - og litt vestover». Dette arbeidet vil Undrum fortsette, slik at man får med stoff om flest mulig av bygdas gamle husmannsplasser før kunnskapen om dem blir borte. Undrum blir betegnet som en ildsjel i arbeidet med både husmannsplassene og de øvrige kulturminnene.

Wergeland Krog betegnet dette kontinuerlige arbeidet med å få kulturminnene på nett for et pilotprosjekt, og mener at ingen andre kommuner i Norge har gjort det samme. Godtfolk i kommunen har her fått tilrettelagt en unik mulighet til å gå ut i terrenget og finne frem til de kulturminner som interesserer mest, etter først å ha lest om dem og betraktet bildene på nettet. Han fortalte også begeistret om en såkalt POi-fii som er ferdig og vil bli lagt ut på nett. POi er forkortelse for «point of interest», og har man da et apparat som kalles POi-varsler, vil man høre en tikkende lyd hver gang man passerer et registrert kulturminne!

Fylkeskonservatoren i Østfold er også imponert over Eidsbergs pilotprosjekt, og minner om at 2009 er utnevnt til kulturminneår.

Her er bilde av Eidsberg kirke vårt fornemste kulturminne (Østfolddomen)

Wergeland Krog, som fortsatt vil arbeide med å legge Eidsbergs kulturminner på nett, refererte til et visdoms-ord fra fredsprisvinner Wangari Maathai: «Kulturarven er veiviser mot en ukjent fremtid og et referansepunkt til fortiden» Det bør vi legge oss på hjertet!

På neste side viser vi noen eksempler på hva man kan finne ved å gå inn på kommunens hjemmesider:
www.eidsbergkommune.no og klikke seg inn på kulturminner.

Historielaget fortsetter sin registrering av kulturminner i årene fremover, og gledelig er det at flere andre historielag i Østfold tar etter Eidsberg.

Eva Tveter

Eidsberg flar mange interessante kulturminner, fler er klebersteinsportalen på Eidsberg kirke med Olavsfiguren Til fløyre er en knaus med skålgroper på prestegårdens grunn Ta en tur dit!

*Over ser du et bilde fra Blyvollen i Trømborgfjella, ei gammel seter som en gang hadde elleve hus Her ser du hjørnesteinen på et av dem.
Til fløy re ser du det flotte fredede gravminnet på Lekum gård, en av/latet rundflaug med fem store lønne-trær .*

Fotos: Eva Tveter

Sameia-minner

Hakon Koht-Norbye leverte meg, Karl Ole Engen, et dokument på historielagets julemøte i 2003. Jeg ble glad for det. Fortellingen om Sameia har jeg tatt godt vare på. Hakon var medlem i Eidsberg historielag. Han har lagt ned mye godt arbeid for laget som forfatter og mye annet. Nå er Hakon borte, og det er på sin plass med enda en fortelling fra hans hånd.

Hva er Sameia?

Sameia er fellesbetegnelsen på skogs-terreng mellom jernbanelinja i vest, riksvei 22 i øst og stasjonsveien fra Trømborg kirke til Eidsberg stasjon i sør.

Opprinnelig var det 2 sameier, Bergsameiet og Finnestadsameiet .

I Eidsbergs del av omtalte skogområde Finnestadsameiet, er med årene blitt til gården Berget, og skogene i Bergsameiet eies nå av de berørte eidsberggårdene. I Trømborg er Fossum, Kursmose (Kuskau) og Lytomt skogeiere i øst Fellesbetegnelsen for alle disse skogområdene er i dag Sameia - et jakt-, tur- og bærplukkingsparadis.

Påsken 1935

Mitt første minne om Sameia er så tidlig som i 1935. Min tante Martha var på besøk, og hadde med seg skiene. Det var mye snø den påska Hun og min far hadde studert sogneprest Wilses Eidsbergbeskrivelse fra slutten av 1700-tallet Der leste de at i klart vær kunne man fra fjelltopp « I fjerding vei nordost for Prestegarden se snefjeldene i Telemark, 16 mile fra Eidsberg, med det blotte øie)).

Det var en fantastisk fin påske med klarvær og nattefrost Dette benyttet far seg av, og bestemte at i morgen skulle han, Martha, Ole David og jeg stå opp grytidlig for å gå til «varden» i Sameia. Det gikk fint på skareføret opp i Sameia, hvor vi fikk den flotte opplevelsen.

Vi fant utsiktstoppen til Wilse, og med østasola i ryggen så vi alle at sola skinte på Gaustatoppen og Lifjell i vest. Disse snøfjella kom tydelig frem over den mørke barskogen i horisonten. Vi frydet oss over synet, og koste oss med medbrakte appelsiner i solsteika. Men da var det også slutt på moroa. Vi kom oss hjem tilslutt, svette og

varme etter en skitur som på slutten var på råtten vårsnø i oppløsning

Dammen

På denne turen fikk vi se husa på bruket Dammen for første gang. Langt inne i Sameia lå det et gårdsbruk inne i skauen mellom fjellrabber med furuskau og dråg med tett granskau Det var bare en kjerrevei vestfra til dette bruket, og den var nærmest ufremkommelig høst og vår. Men det bodde folk der, han Karl Dammen og kona. Det var en hardfør og dyktig familie som bodde på dette avsides og uveisomme bruket Jeg ble godt kjent med barna deres og husker godt han Harald fra skytebanene Harald bosatte seg på Dammen etter farens død, og bodde der til han døde i 1992, 84 år gammel De siste årene bodde han riktignok på «Solhaugen» under Hobøl om vinteren. Harald syklet nesten så lenge han levde, og jeg så med en gang at det var han som gikk opp bakken. Han var det eneste menneske jeg har sett gå på høyre side av sykkel Og leide den på sin venstre side.

Han Arthur kjente jeg også gjennom mange år. På slutten hadde jeg mange hyggelige kvelder sammen med Arthur på hørselshemmede-møter i Askim. Denne kraftige karen fikk en lett død. Han døde virkelig «med skoa på», han falt død om på veien til Slitu.

Hans pappa, Karl Dammen, minnes jeg som en artig gammel gubbe med en virkelig flott bart Han fikk også en plass i Eidsberg-historien da man spil-te inn skolefilmen «En Østlandsbygd» her i Eidsberg. Da tok filmskaperne beina fatt, og bar med seg utstyret inn til det avsidesliggende bruket i 1957. Der inne i utmarka ble den flotte bartegubben skikkelig foreviget med hakke i potetstykket sitt

Min svigerfar i Askim prata mye med meg om Dammengutta fra Eidsberg. Han hadde jobbet sammen med Karl og Johan Dammen som anleggsslusk da man bygde Vamma kraftstasjon fra 1911-1915. Svigerfar syntes det var artig at jeg kjente familien og visste hvor Dammen lå. Da jeg forklarte ham det, forsto han hvorfor de startet klokken 3 om morgenen når de gikk til jobben i Vamma.

Svigerfar fortalte meg en artig røver-historie om

Dammengutta. Anleggssjefen, direktør Irgens, hadde gjort mange mislykka forsøk på å etablere kabelbane over de brusende vannmassene i Vammafossen Det var umulig å få wiren over til den andre siden.

I sin nød lovte han god betaling til dem som løste problemet Vanlig lønn var da tre kroner dagen Dammengutta sa de kunne greie det for 150 kroner. Avtale ble inngått mellom partene. Irgen hadde på en eller annen måte fått et grovt tau over fo sen, og festa det forsvarlig. Den ene Dammengutten bandt derfor en wire rundt livet på bro-ren, og så gikk han i armgang over til den andre siden like over de frådende vannmassene. Svigerfar husket ikke hvem av gutta som gikk i armgangen, men var dyktig imponert over både motet og styrken til gutten. Men det var ikke Irgens, han mente de brukte for kort tid. Derfor mente han det fikk greie seg med halv betaling Da holdt de øvrige arbeiderne på å lysesje ham. De tok fatt i ham, og truet med å kaste ham i fossen hvis han ikke betalte det som var avtalt Dammen-gutta fikk lønna si.

Svigerfar fortalte at ingen slapp levende fra fall i fossen. Man fant dem som regel igjen ved lensa i Skiptvet Bare en mann fant man aldri. Det gjorde veldig innrykk på min svigerfar som var forskalingssnekker den gang.

En av arbeidskameratene hans kom med en tung planke på en smal gang-bro En eller annen snakket til ham, og idet han snur seg med planken på skuldra skjer uløkkka. I det planken slår ut til siden, treffer den en annen arbeidskamerat, som derfor ble dytta på hue ut i fossen. Stua på Dammen står også i dag og tjener som

landsted for Harald Dammens nevø, Thorbjørn Mortvedt. Han er den tredje generasjon på Dammen som jeg har blitt kjent med.

Bjønnstadsletta

Like nedenfor fjellknausene vest for Dammen lå det i min barn/ungdom ei grønn gress-slette som hadde vært dyrket jord Det var jorda til den ned-lagte husmannsplassen Hasledalen. Bjønnstadsletta ble jeg godt kjent med i 1941. Idrettslaget lot seg ikke nazifisere. Formann Kristian Johannessen, havnet derfor i Botsfengslet i Oslo den sommeren. Guttungene og ungdommene måtte jo ha et sted å sparke fotball, og da lå denne avsides bortgjemte Bjønnstadsletta beleilig til. Fotballen måtte dyrkes i det skjulte Man måtte ikke vise seg på fotballbanene. Disse var det bare nazistene som brukte, derfor ble Bjønnstadsletta tumleplassen min den sommeren 1941, og på samme måte som Sameia ble arena for hemmelige skirenn. Ja, jeg fikk mange fine minner fra Sameia de første krigsåra. et var flere muligheter å komme seg på beina til Bjønnstadsletta. Det var en fin, tydelig og slitt gangsti som starta ved veien tvers over for «Skjøttærhuset». Andre gikk «linna» til delet mellom Fosse og Granberg'n. Der gikk de mot øst til de kom inn på stien fra «Skjøttærhuset». Atter andre kom gående kjerreveien fra Bjørnstad eller østre Tangeland Den sistnevnte veien var det best å holde seg unna. Det var best hirsjefen ikke så at vi dro til hemmelig fotballtrening på Bjønnstadsletta.

Etter krigen - 1950-årene

Jeg dro fra Eidsberg høsten 1941, og var lite hjemme helt til våren 1952. Vinteren 1952/53 satte jeg på meg skiene for å dra til mitt ungdomsparadis, Sameia. Da ble jeg skuffet. Eidsbergingene hadde sluttet å gå på ski! Der hvor det var skispor over alt før i tida, var det ikke et spor å se. Jeg brøytet meg frem til Bjønnstadsletta og Dammen, prøvde så å finne varden på «Wilsetoppen», og veien videre til Grønnyr. Var spent på om det fantes rester av torvstrøhyttene der. Kom meg omsider ned på Lundestadjordene og korteste veien hjem Det var moro, men slitsomt.

Jeg tok samme turen helgen etter, og da ble jeg behagelig overrasket. Noen «stasjonsfolk» hadde oppdaget sporene mine og gått i løypa mi. Derfor kunne jeg for det meste gå i faste fine skispor. Men det var jeg som måtte brøyte de første spora i mange år. Jeg angrer ikke på det.

1960-årene

Ragnvald Kirkeby hadde med årene overtatt den skogen hans svigerfar, Andreas Garseg, kjøpte av Bjørnstad i 1909. Da jeg var den første som kjøpte meg motorsag rundt 1960, ba Ragnvald meg felle en del trær i Sameia-skauen hans. Den skauteigen starter i nord-kanten av Bjønnstadsletta og fortsetter opp gjennom åsene mot nordøst. Den fine utsiktstoppen med varden ligger i skogen til Kirkeby, Kolstad. Ragnvald stelte pent med skogen sin. Han hadde fin planteskog nede på og ved Bjønnstadsletta. Der er det nok fin granskog i dag, og jeg vet at de har mye fin planteskog som ble plantet på felter jeg ryddet for 40 år siden.

1970/80-årene

Da Randi og jeg hadde sluttet med dyr og flyttet til Oleabratta, begynte vi å gå skiturer i Sameia sammen. Jeg hadde fått spurt at nå kunne jeg slippe å brøyte løyper slik jeg gjorde i 1950-åra. Den siste løypa jeg brøyta endte på Bjørnstad hos familien Veim. Der hvilte jeg meg før jeg tok fatt på hjemturen.

Omsider var det flere stasjons-karer/gutter som tok over løypebrøytinga etter at jeg ga meg. De gikk ikke bare opp skisporene. De begynte også å rydde vekk kvister og lauvkratt i og ved løypene. Det var mange ildsjeler på stasjonen en periode som tok en tårn. For ikke å glemme noen, betegner jeg disse skiinteresserte folka for «stasjonsmester Eriksen & co».

Da Randi og jeg begynte å gå igjen, var på den tiden "stasjonsmester Eriksen & Co" med å rydde tråkke opp ei skikkelig rundløype i Sameia. Den ble også brukt til å ta skimerke i.

Vi gikk over Klokkehytta til Mortvedt-jordene. Der og på Tangelandsjordene kunne vi nyte den fine utsikten mot vest - nesten som på fjellet. Vi gikk så over Tangelandsbrua og laga oss ei løype opp til den nesten igjengrodde Bjønnstadsletta. Videre mot Dammen, hvor vi kom inn på «Eriksen & co».) Fra den kunne vi se Berget og kom til slutt ned på jordene nær Lundestad'n. Derfra ble det grei løype over Haugs-jordene fra undergangen til Klokkehytta og videre gjennom skauen til villaen vår.

Midt i 1980-årene ble det slutt på Sameia-turene våre, men da hadde Sameia gitt meg mange lyse minner igjennom 50 år. Jeg hadde nå passert de 60, og kroppen begynte å svikte. Nå om dagen orker jeg ikke fysiske anstrengelser lenger, men koser meg i stedet med å skrive ned noen av et langt livs minner på PC-en.

Eidsberg 1. oktober 2003 Hakon Kont-Norby

Vi ble flyktninger

De voksne snakket stadig om Tyskland og Hitler. Flere mente at vi var et nøytralt land. Vi var trygge for ikke å komme med i krigen. Andre sa at Tyskland var interessert i den lange kysten vår. Vi barna fryktet krigen. Ved hver anledning jeg kunne lytte til hva de voksne snakket om, var jeg nesten bestandig tilstede. Nyhetene i radioen handlet nesten bare om krigen i Europa.

9. april 1940 fikk vi svaret.

Nå gikk det mot vår og solen fikk bedre tak. Bar bakke var det ennå ikke. Det var bare flekker her og der hvor snøen var helt borte.

Veien til skolen var lang. Etter en varm dag tinet isen og snøen, og vi måtte gå i is- og snøslaps. Halve veien var det ikke kjørt snøplog. Der var snøen tråkket ned eller kjørt ned av sleder og hestetråkk og ble til is. Denne isen var nå i full oppløsning. Vi måtte av og til gå på jordet eller på høye veikanter for å komme frem til skolen. Fra Furulund til skolen var det brøytet hele vinteren. Her var det mye lettere å komme frem. Jeg bodde på Haugen. Vi gikk forbi Rustad, opp Rustad-kleiva, forbi noen gårder og til Homstvedt skole.

Etter første time, hadde vi friminutt. Da fikk vi øye på 4-5 store, svarte fly som krinset over Høytorp fort. De ble borte og kom igjen. Vi skjønnte ikke hva det kunne være. men det var jo spennende, for slike fly hadde vi ikke sett før. Skolestyrer Sandem kom ut og stod på trappen. Han sa at vi var i krig med Tyskland. Vi måtte ta med skolesekkene og gå hjem med en gang. Jeg gikk og jeg løp så fort jeg kunne. Redd var jeg også. for krig hørtes farlig ut.

Da jeg kom hjem, var det mange som drøftet vår stilling. Vi hadde jo festningen som sikkert kom til å gjøre motstand. Denne drøftelsen ble snart avklart, for lensmannen kom opp i gårdstunet vårt. Han sa at det ville bli krig, og vi måtte rømme herfra senest i morgen tidlig, 10. april .

Mor pakket sammen klær, mat og nødvendige saker og ting som vi trengte til det daglige Vi kjørte med hester. Vi hadde to hester, og begge måtte være med, sa far. Vi fikk bruk for begge hestene, da naboen Kristian Haga og hans fire barn kom med på rømmen.

På veien oppover til Hærland var det trafikk, noen syklet, noen gikk, noen kjørte hest som vi, og andre kjørte bil eller klamret seg fast til planet på lastebiler. Alle var redd for krigen og ville finne seg et trygt sted for seg og sine. De reiste gjerne til slekt, venner og kjente Vi reiste til bestemor og bestefar på Herland. Der ble vi godt mottatt Det ble ikke noen flere enn vårt følge, så vi hadde etter forholdene god plass. Gården Herland ligger høyt, og vi kunne se toppen på Høytorp fort.

Far og Kristian reiste hjem til kveldstellet med dyra. Da de kom til Ramstadkrysset, stod det en bil og brant Det var en svær flamme midt i veien, fortalte de. For å komme hjem til Haugen, måtte de ta veien forbi Homstvedtgårdene, ned Rustad-kleiva. forbi Rustad og hjem. Alt var stille og rolig, og dyra fikk sitt stell som vanlig Arnt Karlsen, tjenestegutten hos Soli på Rustad, kom til far og tok på seg dyrestellet mens vi var borte. De regnet med at det ikke kunne gå så lenge før vi var hjemme igjen. Noe som også viste seg å være riktig. Arnt skulle være hjemme på Rustad og stelle dyra der. Han skulle også få tid til dyra på Haugen, og dessuten var han ikke noe redd for tyskerne, hadde han sagt. Han visste ikke at tyskerne tok oppstilling i åsen mellom Haugen og fortet. De hadde utsikt mot fortet. Bak fronten var det oversikt over riksveien, Haugen og Rustad.

Fra Herland kunne vi se fortet og kanonene som festningen brukte mot tyskerne. De skaut mot Askim - mange skudd. Vi så ild flommet ut fra kanonløpet. Jeg husker vi telte fra vi så flammen til vi hørte drønnet fra kanonene. På denne måten lærte vi at lyset gikk fortere enn lyden.

Norske offiserer kom til Herland og la beslag på husa. Vi måtte flykte videre innover mot Solberg. Vi endte på Lind hos Anton. Han var ungkar med stort hus. Her ble det mange. Det var ikke bare vi på Herland, men naboene til den beslaglagte gården måtte også flykte. De kom alle til Lind. Det ble riktig folksomt hos Anton.

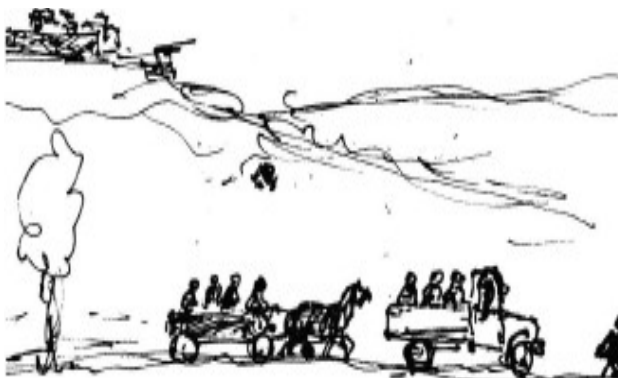
Vi lå på gulvet i første og annen etasje, ja, over hele den store bygningen var det folk. Hvor mange vi var, vet jeg ikke. Hvert måltid var vanskelig. Det var ikke plass ved bordene. Det satt folk over alt. Vi tok oss til rette, hver familie hver for seg. Mat var det nok av. Vi fikk grøt, mye melk, fløte, egg, brød, middagsmat og annet .

Bestemor og bestefar, Hilda og Karl B. Herland, tok imot oss med åpne armer.

Tyskerne kom til Mysen 13. april. Den dagen skulle Arnt gå over jordet og hjem til Haugen for å ta morgenstellet. Da hørte han at krigen med fortet var i gang, og plutselig suste kulene rundt hodet på Arnt, og mange kuler slo ned ved beina

hans. Arnt løp i sikksakk, og skiftet på retningen så godt han kunne, og kom seg uskadd inn i kjelleren under bryggerhuset hjemme Her satt han hele dagen til skytingen var over. Han hadde nok skiftet mening om redsel for tyskerne. Arnt kom seg hel ned i fjøset, stelte for dyra som fikk mat, og kuene ble i tillegg melket.

Vi var mange barn som lekte ute. Vinteren hadde sluppet taket her på Lind. Noen snøfonner var det, men vi fant frem til bare områder på tunet. Vi hoppet fra dotaket og ned i en snøfonn, noe Anton straks nedla protest på, og han la ned et forbud mot denne form for aktivitet. Vi var lydige og lekte som vi hadde lært før; jentene hoppet paradiset og kastet ball. Vi guttene kastet på stikka med flate steiner som vi fant i veien. Penger hadde vi jo ikke. Det var en stor gårdsplass, så det var plass til å vippe pinne, kaste håndball, slå på ball og sparke fotball (som oftest med en fille-tull. Noen av de voksne var også med på leken Det gledet oss barna og ga leken et enda større innhold.

Det kom ikke soldater og /eller krigsutstyr til Herland. Vi kunne vært spart for å dra videre, og ikke minst Anton som tok imot flyktningene.

Det kom en norsk soldat til Lind. Vi så ham, og vi løp ham i møte for å høre nytt. Nei, han visste ikke annet enn at Den Norske Hær var på vei til Sverige.

Han kunne fortelle at det var lange kolonner av soldater, hester og biler på vei østover.

Han forklarte at han hadde rømt fra sitt kompani for å unngå å bli tatt til fange av tyskerne, og han ville bare høre om han kunne få sivile klær.

Anton fant frem noen gamle klær til rømlingen, men uniformen brant Anton opp for sikkerhets skyld. Den 14. april fikk vi høre at kampene var over.

Tyskerne hadde tatt festningen, og krigen var slutt i vårt område. Vi var glade for å kunne reise hjem den 15. april. - Mest gladest var nok Anton ...

Karl Ole Engen

Vi ønsker oss flere individuelle beretninger om krigsutbruddet i 1940. Disse minnene forsvinner snart med oss som er så gamle at vi opplevde 1940. Så skriv ned dine minner og del dem med oss!

Her var det «dramatikk» for «Gutta på skauen»! Første flyslipp i Fjella 13. sept. 1944 fikk sin minneplate høsten 2006

Stedet ved Blestjern ligger i naturskjønne omgivelser, og vi anbefaler alle som ikke hadde anledning til å delta på minnemarkeringen høsten 2006 å ta seg en tur dit inn. Hele den dramatiske historien om dette flyslippet kan du lese i Svein Syversens bok om Fjella. Det var Syversen som tok initiativ til å lage en minneplate her, for å hedre bygdas brave menn som i krigens siste fase våget livet for vår frihet. Syversen donerte pengegaven som fulgte med bokprisen fra Østfold historielag til dette formålet.

Teksten på minneplaten

«Flyslippet skjedde her ved Vardemyra 13. sept. 1944 ca. kl. 03.00 om natta. Det firemotors bombeflyet kom fra England og ble ført kaptein Bernt Balchen. Fra flyet ble det sluppet 12 containere med våpen, sprengstoff og ammunisjon. Leder for flyslippet var Sigvart Holm, Eidsberg, som var sjef for avsnitt 114. 1 slippgjengen var det 15 mann fra Eidsberg og Rakkestad. De fraktet våpnene og ammunisjonen til gjemmestedet i hula ved vannet Elglabben, 500 meter lenger sør. De tomme containerne ble senket i Blestjern.

Avdukingen

Minneplaten i messing ble avduket av Gerda Holm som var til stede sammen med sine fire sønner. Markeringen ved Blestjern, som ligger nær Nordre Stange varde, ble en verdig minnestund der ordførerne i de tre grensekommunene, Eidsberg, Rakkestad og Marker var til stede. Det var andakt ved prost Dag Mysen og diktlesing ved Kari Myhren. Et planlagt «fredelig flyslipp» måtte dessverre avlyses på grunn av dårlig vær.

Historielaget håper at du som leser dette får lyst til å ta deg en tur inn mot Nordre Stange varde for å se på både minneskiltet, våpenhula ved Elglabben, og nyte utsikten over de sju blåner fra toppen av tårnet på Nordre Stange varde. Synes du det er langt, kan du ta sykkelen fra Svarverud. Og etterpå får du en fin fottur i vakkert terreng. Tyttbær kan du også finne om du drar på høsten!

Tekst og &ilder: Eva Tveter

En av de tomme containerne som ble senket i

Blestjern etter flyslippet, ble ved hjelp av dykker, tatt opp av vannet og bundet fast til land. Litt rusten, men ellers i god behold.

Alt utstyr i containerne, som foruten våpen og sprengstoff også inneholdt proviant, og til stor glede for «gutta på skauen», en kartong med 500 stk. Chesterfieldsigaretter, ble fraktet til ei hule i åsen ved Elglabben, et tjern som ligger 500 meter unna.

Selv om regnet høljert ned under minnemarkeringen ved Blestjern, hadde mange tatt beina fatt og møtt frem Gerda Holm, som var gift med flyslippsjefen, avdøde Sigvart Holm, satte stor pris på å få avduke minneplaten og holdt en kort, høytidelig minnetale. Foto: Gunnar Fjellengen.

POTET-ONNA

Etter at kornet er kommet i hus, var turen kommet til potetene. Det var mye ris på potetene, og vi måtte gå over potetjordet og slå av riset med ljå. Siden brukte vi hesteriva til å rake riset av potetrennene og fraktet det bort med hest og kjerre .

Det var ei kjerre som ble brukt til mange forskjellige transportoppdrag. Den gikk på to hjul, festet med en grov jernaksel til to solide drag til å spenne hesten foran. Mellom hjulene var det en solid aksel som hadde et jernbeslag med et hull i hver ende. Dette ble liksom understellet på kjerra. Oppå var det ei solid jernbeslått trekasse med to kroker under som passet til hullene, og som da virket som bevegelige hengsler. Foran på kassa var det en lås som holdt kassa på plass til dragene. Denne låsen kunne vi løsne og tippe kassa bakover når den skulle tømmes. Det vanlige navn på denne kjerra var «møkkakjerre». Navnet kom av at vi brukte den til kjøring av gjødsel og ellers til mange forskjellige transportoppdrag.

Det ble å lesse potetgraset opp på kjerra og fraktet vekk. Rennene lå da rene for gras, noe som ga potetopptakeren bedre arbeidsforhold.

Vi måtte forberede potetonna med noe å tømme potetene i. Noen brukte sekker, men dette gikk sakte, brysomt med å få tømt bøttene. Vi tømte potetene i kjerrer, kjørte dem hjem og tippet dem på låvegulvet .

Kjerrer måtte vi låne sammen fra naboene. Vi plasserte disse med passe mellomrom på jordet nær plukkerne. Det skulle jo være lett å tømme bøttene.

Vi hadde potetopptager sammen med Thorvald Klerud. Denne opptageren måtte vi hente og få den på plass til arbeidet skulle begynne.

Neste oppgave var å innhente potetplukkere. Vi leide inn åtte-ti stykker til den dagen far hadde bestemt. Det var ikke så lett mange ganger, for andre bønder hadde vært før ute og tinga på folka. Da måtte dagen bli når det passet best for

damene. Det var mest husmødre. I krigsårene ble det bestemt at skolebarna skulle ha potetferie. Da ble det lettere å få hjelp til potetopptagningen, men det ble mer liv og moro når skoleungdommene kom til gårds. Far ville heller ha de trauste husmødrene på åkeren. Det var mer ro med kvinnfolkene. Med en blanding av eldre og unge gikk arbeidet unna.

Mor hadde også jobb med å lage mat til en så stor bøling. Hun jobbet og laget kjøttkaker som var hovedmenyen til middagen. Det skulle serveres frokost, middag, eftasvøl og kveldsmat. Det ble som regel innhentet forsterkninger til kjøkkenet. Måltidene ble ofte servert i bryggerhuset.

Dagen kom, og far inndelte åkeren i skifter. Det skulle være to som gikk sammen, og det skulle være en voksen og en tenåring på hvert lag. Far hadde fått hjelp av en løsarbeider som skulle kjøre potetene på låven. Han skulle kjøre opp potetene med potetopptageren. Den tok opp potetene med et skjær som gikk under potetene i randa og løftet dem til et kastehjul bak, som spredde potetene utover jordet, og da var det bare å begynne og plukke. Når bøtta var full, ble den tømt i kjerrene som ble kjørt hjem og tippet på låvegulvet.

Det hendte at ungdommene kastet poteter på hverandre. Da var det som regel jentene som irectsatte bråkmakerne. De sa at det blir trekk i lønnen for dem som driver med ugagn på åkeren.

I middagshvilen samlet ungdommene seg i hagen, spiste epler og kastet halvspiste epler på hverandre. Det var mye lek og moro i hagen den dagen, noe jeg også var med på. Vi plukket poteter til det begynte å mørkne. Klokken sju var det kveld, og alle fikk kveldsmat før de gikk hjem. Når vi hadde fått avlingen i hus, var det lønning. Den som ikke fikk lønn, det var meg. Jeg syntes det var urettferdig.

Nå var potetene i hus, men det var fortsatt mye arbeide med dem. Vi hadde fått pålegg fra

forsyningsnemnda om å levere poteter til tyskerne. Vi hadde fått tildelt papirsekker som skulle fylles og fraktes til jernbanestasjonen. Avlingen lå noen dager, for at den skulle tørke en del. Snart var tiden inne for å sortere potetene i spisepoteter, settepoteter og småpoteter. Råtepoteter og andre uønskede elementer måtte jo bort.

Avlingen skulle oppbevares i frostfri kjeller. Det var viktig at potetene var rene for jord og sortert i forskjellige størrelser. Vi brukte en maskin som sorterte og ristet potetene nesten rene for jord. Den hadde forskjellige såld med ønskede størrelser. Rutene var laget av stål, som lå oppe på kasser.

Såldkassene var festet til en svingaksel som ristet slik at potetene trillet over såldene og kom på rett plass i sekker som så ble fraktet og tømt på vinterlageret under bryggerhuset.

Drivkraften var til å begynne med ei sveiv tilsluttet to sterke armer. Seinere fikk maskinen motor, og da ble arbeidet lettere.

Vi brukte spesielle greip med tinder som hadde kuleformede ender. Potetene satte seg ikke i

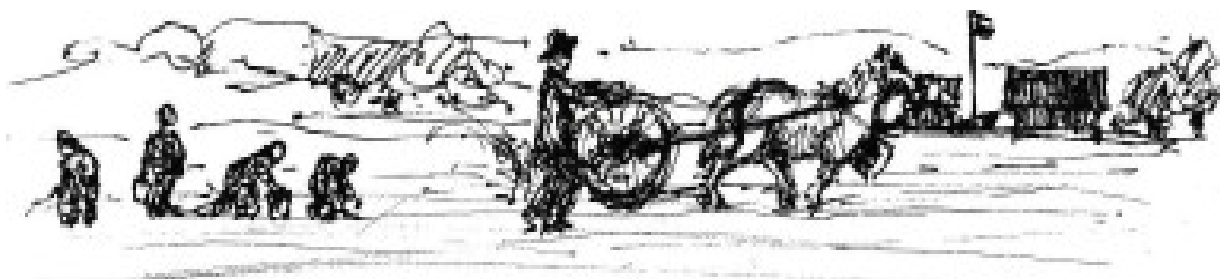
tindene og ble uskadet. Jorda falt igjennom og ble liggende igjen på gulvet.

Poteter som vi ble pålagt å levere til tyskerne ble hauset opp usortert - ikke med potetgreip, men med skuffe. Det var viktig å få med en del jord og uønskede elementer med på reisa. Dette var mottoet til gårdsgutten, Aksel Opsahl. Han var jøssing.

Det var jo forskjellige potetsorter. Jeg husker at vi hadde to slag; «Ås» og «Marius». Ås var hvite og ble store. Det ble stor avling av denne sorten, men de aller største var ofte svarte inni. Derfor ble store og små poteter ofte brukt til dyrefor. Marius var røde, mye mindre og veldig gode spisepoteter. De ga små avlinger.

Til slutt var det å feie låvegulvet og kjøre tyskerpotetene til stasjonen. Endelig var potetonna over, og tresking av kornet sto for tur.

Karl Ole Engen

Har du lest Jacob Nicolaj Wilses bok: Eidsberg-beskrivelse fra 1790-årene?

Jacob Nicolaj Wilse ble født 1735 i Lemvig i Danmark. Han tok både teologisk embedseksamen og magistergrad i filosofi. I 17 år hadde han prestekall i Spydeberg før han kom til Eidsberg, der han levde i 16 år. Han var en lærd mann med stor vitenskapelig kapasitet.

Synes du denne boka høres kjedelig ut? Tenk om igjen! I bibliofilutgaven fra Valdisholm forlag 1992 gjengir vi fra omslaget: «*Wilses Eidsberg-beskrivelse er en skattekiste for alle kulturinteresserte. Uten Wilses innsikt ville ikke Eidsberg eiet sin historie og hatt kunnskap om sine røtter slik tilfellet er i dag*»

Wilse kom i 1785 som prest til Eidsberg og ble her til sin død i 1801. Han er begravet ved Eidsberg kirke.

I boka beskriver Wilse bygdas natur, innbyggernes egenskaper, deres sykdommer, høytideligheter, skolevesen, fattigvesen og ikke minst om markedets innflytelse på bygdefolket. Han har også en liste over hva han mener er innbyggernes skavanker: Drukkenskap, løsaktighet, slagsmål, tyveri, lathet, spillesyke og sjikane.

Wilse mener at disse svakheter finnes overalt der det er mennesker og hustukten er noe manglende, men at Momarkedet må ta skylden for drukkenskap og slagsmål.

«*De Vaaben man bruger ere næst tørre Næver, Stokke og hva der er næst ved Haanden, men sjelden mordiske og skarpe Gevær'*» Slik var det for 200 år siden - skårer vi bedre på skalaen over de gode dyder i dag?

Men Wilse har også vakre ord om folk i bygda: «*I Almindelighed hersker her et sædeligt Levnet, som gaaer endog til et mer slebent vesen i Ord og Klædedrakt, end i de fleste andre Bygder heromkring Endog de fleste av ringeste Vilkaar besidder Høflighed og en naturlig Veltalenhed* "»

» Wilse, som etter bildet å dømme, ikke kan ha vært blant de aller smukkeste selv, har dette å si om Eidsbergdamene «*Faa av Ouindekjønnet ere Smukkel*» Her har det muligens blitt en forbedring? Vi minner om at Eva Røine fra Mysen ble Norges første Miss Norway i 1952! Wilses bok anbefales som både interessant og fornøylig lesning. Jeg har i alle fall hatt flere gledesstunder ved å lese den.

Tekst og foto: Eva Tvetter

Wilses gravsted ved Eidsberg kirke.

Haugerudhytta

En vet ikke når Haugerudhytta ble bygget, men vi har en ganske artig historie om når den ble revet. Mannen som ble kalt «Hauerudhytten» ser ut til å være en spennende mann.

Når «Hauerudhytten» gikk hjem fra arbeidet på Haugerud om kvelden, hoja'n når han var oppe på åsen. Det var signalet slik at kaffen var klar til han var fremme.

Det synes som om han eide stua han bodde i på Haugeruds grunn.

Økonomien var trang for ham som alle andre på denne tiden. Gjelda hadde hopet seg opp, og så fikk han et hint om at lensmannen skulle komme og ta pant i stua. Da var det at «Hauerudhytten» solgte stua, reiv ho ned og fløyta den over tjer-net til Skinnerud. Stua ble satt opp som bryggerhus på Ruud.

Da lensmannen kom og skulle pante, fant han bare grunnmuren.

Myra i Hærland

Ei lita stue ved ei hengemyr i Haugerudskauen. Andreas Nordli forteller: «Olaves Heen, (senere forretningsmann på Mysen), var oppvokst på søndre Ørken. Han fortalte dette i 1925. «Hauerudhytten» hadde lånt ei flaske brennevin av Marte Myra og til det sa han; «Jeg har lånt ei flaske brennevin av Marte Myra, og hun tror ikke at hun skal få den igjen, og det samme trur jeg».

Vi strikker sjal

Torsdagsklubben i Eidsberg historielag har møter på Folkenborg museum og ble startet 19. oktober 2006. Det kom mange gode forslag på aktiviteter i klubben, blant annet det å strikke gammeldagse sjal til bruk for dem som jobber på museet på forskjellige arrangementer. Tanken bak dette er å få til drakter som relaterer seg til tiden rundt 1900-tallet.

Damene ble tent på idéen, og strikkeklubben ble etablert. Hilde Lauvland skulle skaffe en spesiell type garn, Hifa 2-trådig, som ligner på hjemmespunnet garn og ikke blir så glatt i de ferdige produktene.

Vi avtalte første treff 7. november, og sju damer møtte opp, valgte seg farger og fikk utlevert oppskrifter som Hilde hadde samlet og kopiert til oss. Vi fikk også beundre og saumfare et gammelt

sjal fra Mustorp som var identisk med dem vi skulle strikke. Sjalet var godt brukt, det var stoppet, men tatt godt vare på slik som det ble gjort med alt på den tiden.

I desember møttes vi igjen for å utveksle erfaringer og sammenligne arbeidene, og ble enige om å ha dette som et koselig håndarbeid hjemme hver for oss.

Utover våren hadde vi ferdig 10 flotte sjal som kommer til å varme både kropp og sjel. Ida Langeland og Marit Lundeby strikket to sjal hver, mens Åse Høitomt, Eva Tveter, Jorun Garseg, Hilde Lauvland, Ingrid Mustorp og Jorun Westerby strikket ett hver. Vi mener at dette bør holde i første omgang.

For strikkeklubben
Jorun Westerby

«Har'u-har'u-har'u?»

- «Har'u-har'u-har'u? - Nei det har'u væl ette" -Et sitat etter en mann som kom inn i en butikk -og gikk ut igjen - mot slutten av krigen. Grunnen var vel at ofte manglet varen en ville ha, for det var knapt med alt, om varene i det hele tatt kunne skaffes, men humoren blomstret og var god å ha. Krigen begynte høsten 1939, og etter okkupasjonen i landet vårt i april 1940 var det mye som ble forandret. Blant annet ble det straks innført rasjonering først av matvarer, og det ble knapphet på nær sagt alt.

Det er nærmest umulig for dem som bare har opplevd dagens overflod å forestille seg en slik situasjon, men vanlige folk hadde den gang ikke noe slikt å sammenligne med, ettersom verken produsenter, kjøpmenn eller forbrukere hadde funnet alle våre mer eller mindre nødvendige behov på den tid. Den norske matproduksjonen var mindre i førkrigstida. Trekkraften var stort sett hester, og de tok jo også sin del av matfatet, dessuten var avlingsnivået av korn langt lavere enn det vi opplever i dag. Bruken av handelsgjødsel var mye mindre enn nå, og ble i krigsårene vanskelig å få tak i, og også det bidro til mindre avlinger.

Dekningen med norske matvarer var den gangen kanskje ca. 40%. Når så importen nærmest ble stoppet og okkupantene i tillegg tok mye av våre varer, måtte det bli knapt. Det ble innført rasjonering på brød, og jeg tror; nær sagt alle matvarer. Brødmjølet var stort sett basert på amerikansk hvete. Den importen stanset jo, og måtte stort sett erstattes av norsk hvete som var av dårlig kvalitet og ofte høstet under vanskelige forhold. Smør/margarin på brødet og annet pålegg var svært vanskelig å få kjøpt, likeens kjøttvarer, og til og med fisk.

Det kom noen såkalte erstatningsvarer av ymse slag både til mat og av andre forbruksvarer. Importerte varer som kaffe og frukt fantes ikke, og sukker i svært liten grad. Som eksempel fikk vi såkalt B-såpe til håndvask og også noe i tuber som erstatning for tannkrem.

Klær og skotøy kunne en bare få mot rasjoneringskort eller en anvisning, og da som

regel i en slags erstatningsvare ofte produsert med papirblanding. En var veldig glad om en kunne finne gamle klær som kunne syes om eller fikses litt på.

Så var det tobakk og brennevin. Det kunne voksne personer få en liten kvote av, visstnok ikke av noe særlig kvalitet, men nesten alle tok imot kvoten selv om de ikke vanligvis brukte varene. (Det var jo også noe som het å bytte mot noe en prioriterte høyere). Man prøvde jo også å dyrke tobakk, med litt forskjellig resultat både med dyrking og videre bearbeiding.

Det er vel umulig å nevne alle detaljer, men situasjonen var nok veldig vanskelig for mange, særlig i byene.

Vi som bodde på landsbygda og på gård, hadde det nok lettere når det gjaldt de vanligste matvarene. Den gang var det jo husdyr på nesten alle gårder. Det var riktignok leveringsplikt på alt som ble produsert, men det lot seg nok gjøre å lure unna litt.

Ved tresking av korn skulle det være en kontrollør til stede for å veie kornet. Det skulle leveres, men man fikk holde tilbake korn for maling til husdyr og noe til matmjøl. For å få malt kornet måtte man ha malingsanvisning. Denne fikk man i forsyningsnemnda mot en reduksjon i kvoten av brød og mjøl. Disse anvisningene ble nok brukt kanskje flere ganger av velvillige møllere noen steder. Selv minnes jeg noe av dette fra Hedemarken mølle, som jeg tror hjalp mange. På den måten ble det mulig også å hjelpe noen som var verre ute og trengte en matbit. Noen så selvsagt også muligheten til å tjene penger på varemangelen, og dermed oppsto "svartebørsen", også den til glede og/eller nytte for noen.

De fleste av oss kom gjennom den tiden med helsa i behold, men vi satte veldig pris på en sjokoladebit eller noen sydfrukt da disse på nytt ble tilgjengelige, - kanskje for første gang for mange av oss.

Kristian Berger

Husker du rasjoneringskortene fra 1940- og 1950-årene?

Rasjonering og krisetider

«Se til å få av bordet - forsyningsnemnda er på sporet!>>. Dette stod å lese i et festtelegram som ble sendt til et brudepar som giftet seg i Eidsberg under krigen. Så vidt jeg husker var bryllupsmiddagen mange hakk bedre enn den skrinne hverdagskosten som ble servert i de tusen hjem både under og etter krigen.

Forsyningsnemnder ble i henhold til lov av 9. juli 1939 nedsatt i alle kommuner for å ivareta kommunens interesser - slik også i Eidsberg.

Vi fikk rasjoneringskort i alle kategorier: Fettkort (der ett fettmerke ga 250 gram smør), kaffeerstatningskort (Trio og Norkaff), sukkerkort, melkort, kjøpekort for grønnsaker og kort for bekledning og skotøy.

Hvert merke gjaldt kun i det tidsrom som var bestemt, og salg, kjøp eller annen overdragelse av kort var straffbart. Det var samme regel for løse merker.

Til å begynne med forsøkte nok både kjøpmenn og kunder å tøyne reglementet litt, ettersom det bare ble tatt stikkprøver, men i 1944 kom det påbud fra Forsyningsdepartementet om at alle merker måtte telles, og da nyttet det ikke å fare med fusk og fanteri for å skaffe seg noen ekstra kaffeposer eller et par ekstra sko.

Men om det var knapphet på mat og klær, blomstret oppfinnsomheten desto sterkere. I innledningen til ei lita bok om «Oppskrifter og råd i krisetider», (utgitt av Østfold bondevinnelag), skriver husstellærer Eli Bentsen fra Eidsberg om sin rundreise i Østfold, der hun demonstrerte potetretter, kålrotretter, grønnsaksupper, klippfiskretter, hjemmekokt såpe og mye mer. Fra denne boka sakser vi noen oppskrifter - kanskje du vil prøve?

Kokt såpe

3 kg fett (simpelt fett eller talg)
f.eks. fett fra rev
½ kg kaustisk soda
½ flaske salmiakk

8 liter vann

Alt blandes i en bryggepanne og kokes i 1 time. Når massen er avkjølt, blir såpen skåret opp og lagt til tørking. Brukes både til klesvask og rengjøring. Den er meget effektiv og faller svært billig.

Herlig krisekake

130 gram kalde poteter
75 gram havregryn
130-150 gram sukker
60 gram smør
10 mandeldråper

Alt knas sammen. Press deig utover i en kakeform med løs bunn.

Stekes ved middels varme i ¼ time. Strø over sukker eller litt fløteskum.

Fiskemelsvafler

½ pakke fiskemel
2-5 dl vann
2-5 store poteter
1-2 ts eggepulver
1 ts sukker

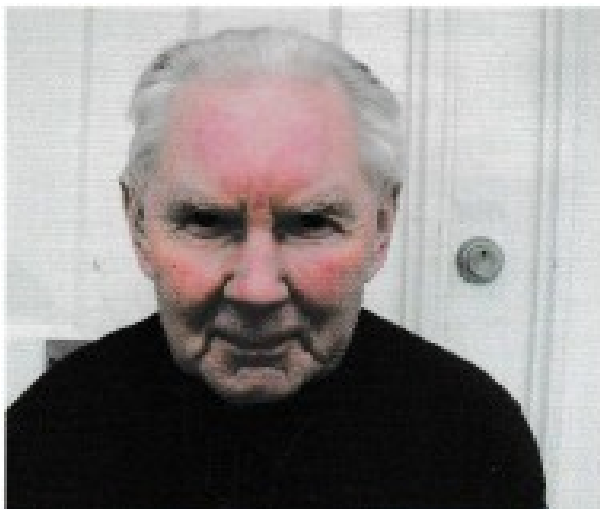
4-6 ss brødmel

Bland alt sammen og la det svulle ½ time
Stekes som vafler.

Hvis noen av leserne har fantasifulle oppskrifter fra krigens dager å dele med oss, kan vi samle dem og kanskje trykke dem i et senere nummer.

Tekst og &ilde: Eva Tveter

Fra Olav Mjeldes barndom på Osterøy: En folkeskole-opplevelse fra Vestlandet

Olav Mjelde er født i 1920 på garden Nedre Mjelde i Mjeldalen på Osterøy, som ligger nordøst for Bergen, mot Voss. Han er æresmedlem i Eidsberg historielag. Osterøy er ei stor innlandsøy, med fem kirker, med Sørfjorden i sør og Bergensbanen på fastlandet.

Mjelde folkeskole hadde firedelt skole med 60 til 70 elever. Skolehuset hadde to klasserom i første etasje og to rom i 2. etasje, som ble brukt til ambulering framhaldskole. Der ble det også holdt kurs i praktiske fag som snekkerkurs og skomakerkurs. Dessuten var skolehuset møtelokale for alle foreninger og lag i kretsen. Vinteren 1926 til 1927 hadde jeg en nyresjukdom som holdt meg innendørs i lang tid. Denne vinteren var det framhaldskole i Mjeldalen. En bror til min mor var lærer der. Han bodde hos oss. Han ble min «førskolelærer», som gjorde meg godt førebudd til skolestart våren 1927.

Vi hadde lærerinne de første tre åra. Og lærer de fire siste åra, flinke begge to. Men læreren kunne være ganske hissig av og

til. Lærerinna var forholdsvis ung, og prøvde vel å få litt mer leik inn i småskolen, blant annet folkeviseleik. Ellers var ho nøye med at vi skulle skrive så fint vi maktet. Ho var også flink i tegning.

Både i småskolen og i storskolen rådde det orden og disiplin stort sett, uten at elevene følte det for strengt. Men det hendte, en sjelden gang, i storskolen, at en elev måtte gå hjem etter ei glemt lærebok, det var ca. 3 km å gå.

I storskolen hadde vi sangtimer hvor vi også lærte noter. Læreren var organist og med i hornmusikken. I naturfagtimene om sommeren, tok læreren oss med ut i skog og mark - eller langs sjøkanten for å lære botanikk. På mye av Vestlandet vokser ikke grana av egne frø. Den må plantes Og her kunne skolene hjelpe til. Vi gledde oss til disse plantedagene. I dag er disse plantefeltene hogstmogne.

Læreren var flink i historie og svært interessert i politikk, Ikke så rart siden kommunen i den tid hadde tre stortingsmenn og en statsråd.

Dette var i den vanskelige nedgangstida, i de harde 30-åra. Mange av skoleelevene brukte treskor til skolen. I timene stod det ei lang rekke med treskor i gangen. Ellers var treskor vanleg fottøy for både gammel og ung. Mange lagde treskor sjøl med et spesielt treskojern.

I 1935 blei to-årig kommunal mellomskule oppretta i annen etasje på en eldre hovedbygning på en gard ved Garnes stasjon. Der hadde det i mange år tidligere vært folkehøgskole. Jeg kom inn på skolen og reiste første året daglig tur/retur med motorbåt fra øya til fastlandet. Andre året bodde jeg hos slektninger ved Garnes stasjon. Skolen hadde ingen eksamensrett de første åra. Klassen måtte reise til Voss for å ta eksamen som privatister. Vi var 30 elever.

Høytorp fort og 2. verdenskrig

Fra 9. april og de nærmeste dager meldte det seg hundrevis av mannskaper og befal på fortet. Allerede fra kvelden 9. april arbeidet man intenst med å klargjøre fortets kanoner. Det ble tatt ut dobbelt sett mannskaper til 12 cm tårnkanonbatteriet. Batteriet ble gjort skuddklart, og øvelser igangsatt. Signalfolkene fikk satt i stand telefonnettet som var i en sørgelig forfatning. Høytorp fort hadde vært et mønsterfort innen samband. I tillegg hadde mesteparten av fortets krigsammunisjon blitt kjørt til et lager ved Langnes i Spydeberg, uten at dette var ført opp i magasinprotokollen, tidligere i 1940.

Det oppstod nærmest panikk da man oppdaget at av en beholdning på 825 skudd pr. 12 cm tårnkanon, var det kun ca. 100 skudd tilbake, beholdningen til 7,5 cm tårnkanon manglet helt. Signalavdelingen på ca. 180 mann ble fordelt til å ta seg av telefonsambandet, lyskastere, radio, observasjon, transport m.m. Til nærforsvaret ble det brukt mannskaper og befal fra de enheter som ikke kunne settes opp. De ble inndelt i tropper fra 20 til 50 mann, som fikk hver sin sektor å besette.

Nærforsvaret av befestningen bestod av ca. 200 mann, og de disponerte til sammen 22 mitraljøser, håndvåpen og bombekastere.

Ved 14-tiden lørdag 13/4 kom 12 cm tårnkanonbatteriet i aksjon. Sjefen for Askim-detasjementet ba om artilleristøtte etter at tyskerne drev de norske styrkene til retrett langs veien Askim-Monakrysset. Inntil kl. 15.50 bestemt ut fra observasjoner i Askim området. men siden - når sambandet brøt sammen (det sivile telefonnett) - ut fra skuddfeltkart på fortet, målestokk 1:25 000. Ilden ble avgitt i omganger fra 10 950 meter til 5100 meters avstand.

I overkant av 100 skudd ble løsnet, og ammunisjonsbeholdningen var slutt.

Ordregivning og batteribetjeningen fungerte perfekt. Eneste uhell var en granat som detonerte rett etter avfiring, og spredte splinter over hele området.

Tyske rapporter forteller at ilden var meget sjenerende, og forsinket den tyske fremrykkingen, men sier intet om tap av menneskeliv.

Kanonbetjeningen ble deretter brukt til nærforsvaret av fortet. Ut på kvelden den 13. april kunne man høre tyske kommandorop nede fra Momarken-området. Og sent på kvelden begynte tyske styrker å beskytte fortet. Først med maskingevær og bombekastere, senere også med kanoner.

Fortets besetning var ikke stor nok til hele anlegget, slik at mannskapene ble trukket tilbake i Reduiten for dennes nærforsvar. Dette skyldtes i stor grad øverstkommanderende for Østfold, general Erichsens ordre om at 450 mann skulle forlate fortet rett før tyskerne ankom. Dette var for å hindre moderne felthaubitser i å bli tysk krigsbytte, og ta disse med til Sverige.

Frontlinjen mellom norske og tyske soldater under trefningene på Høytorp var under 50 meter. En nordmann ble dødelig såret og brakt inn i Reduitens sykestue, han døde noen dager senere av skadene. Tyske tapstall varierer oppover til flere titalls personer. De øvrige norske tyrker hadde trukket seg tilbake til Haldenvassdraget, og delvis over grensen til Sverige. Høytorp fort lå nå som en blind øy omgitt av tyskere på alle kanter. Å fortsette kampen ville vært meningsløst. Omkring kl. 13.30 den 14. april kalte kommandant Rodtwitt sammen til krigsråd. Resultatet ble at videre kamp med tap av personell og ødeleggelser av Mysen ikke var forsvarlig. Litt over kl. 14.00 overgav nordmennene seg etter nærmere 24 timers kamp mot overmakten.

Under okkupasjonen ble Høytorp fort nyttet som garnison av okkupasjonsmakten, og som rekonvaleseringssted for tyske soldater fra østfronten (Sovjet).

Det var også en tysk fangeleir ved Momarken tra bane, men denne hørte ikke til garnisonen på fortet. Det var SS Sonderlager som var ansvarlig for fangeleirene. Tyskerne fjernet alle fortets kanoner under okkupasjonen, og noen ble flyttet til kysten, mens andre ble smeltet om. Tyskerne fjernet også kobberkabler, piggrådsperringer og ståldører for omsmelting.

Etter at tyskerne kapitulerte, ble Høytorp fort overtatt fra Wehrmacht til Milorg inntil Forsvaret var i stand til å overta igjen. Tyskerne etterlot seg store mengder med våpen, ammunisjon og utstyr på fortet.

Jostein Flåøyen

Leder i Foreningen for Høytorp fort

FORENINGEN FOR HØYTORP FORT
ANNO 1912

STIFTET 4. NOVEMBER 1996

Washingtons første suksessrike forretningskvinne: Thea Foss fra Hærland

Ganske underlig er det, men det er ikke så mange i bygda vår som kjenner til Thea Christiansen Foss fra Mosen i Hærland - den driftige damen som ble en kvinnelig Askeladd i Amerika. I staten Washington, derimot, er navnet Thea Foss et begrep, hun ble nemlig grunnlegger av Foss Maritime, det største slepebåtkompaniet på vestkysten av USA.

Før hun emigrerte til Amerika, var hun blitt kjæreste med Andreas Olesen fra Skirfoss i Rødenes, og i 1880 dro hun over til Andreas som var reist i forveien og arbeidet som snekker. De giftet seg i 1882 i Minneapolis og fikk etter hvert seks barn. Andreas forandret navnet sitt til Andrew Fossen, og senere forkortet han etternavnet til Foss.

I 1889 tok de med seg barna sine og flyttet til Tacoma, en by nær Seattle.

Slik begynte eventyret om Thea

I Tacoma bygde Andrew et lite flytehus på påler i haveområdet, der Thea bodde med barna, mens mannen var borte i ukevis på snekkeroppdrag. En dag, da hun a· på verandaen i det primitive flytehuse , kom en motløs fisker og tilbød henne båten sin for ti dollar. Thea prutet prisen ned til halvparten, kjøpte båten, pusset den opp og malte den grønn og hvit. Med forretningssans (som en Ola Thon!) solgte hun den for det dobbelte. Etter hvert kjøpte hun flere båter fra frustrerte fiskere med dårlig fangst, pusset dem opp og solgte dem videre. Andrew skjønte at Thea hadde funnet en ide som det var lønnsomt å bygge videre på, og dermed var båteventyret i gang. Etter kort tid hadde Thea en flåte på 200 båter.

Forretningen vokser

Og forretningen vokste. Thea og Andrew begynte med omfattende fraktoppdrag før de satset på slepebåtdrift. Innen 1913 hadde firmaet bygget opp en flåte av stadig større båter, og rederiet ble kalt «The Foss Launch and Tug

Thea ved flytehuset sitt i Tacoma.

Company of Tacoma)). Thea var i tillegg opptatt av å drive landhandel og pensjonat, og hun minnes som en god kvinne som alltid tok seg svært godt av sine arbeidsfolk.

I løpet av I. verdenskrig kjøpte rederiet et slepebåtfirma i Seattle-området og flyttet virksomheten fra Tacoma til Seattle. I dag er rederiet det mest moderne slepebåtrederi på hele vestkysten «Foss Maritime Company». Og fargene på båtene er fremdeles grønn og hvit! De tre sønnene Arthur, Wedell og Henry var også engasjert i rederiet, men ingen i familien er nå lenger involvert. Fremdeles ligger hovedkontoret i Seattle, men underkontorer finnes i Tacoma, Everett, Port Angeles, Los Angeles, Long Beach, San Diego, Portland og San Francisco Bay.

«Tugboat-Annie» .

I Theas tid var hun rederiets øverste sjef. Hun døde dagen før hun fylte 69 år, 8. juni 1927. Hennes begravelse var den største i Tacomas historie, og Tacomas havn var fylt med en gigantisk konvoi av slepebåter. Dette inspirerte forfatteren Norman Reilly Raine til å skrive serien «Tugboat-Annie» (slepebåt-Annie) som ble publisert i Saturday Evening Post. Den ble filmatisert og gikk som en kjempepopulær TV-serie i 1950-årene.

«Thea Foss Waterway»

Arven etter Thea er synlig langs det nye havneområdet ved Tacoma sentrum: «Thea Foss Waterway»), der skipsverftet en gang lå. Der er det en 2,4 km lang bukt hvor det meste var forfalt gjennom flere ti-år. I 1980-årene bestemte lokale myndigheter å gjenopplive området. Nå er det blitt et flott strøk med butikker, parkområder, leiligheter og strandpromenader. Det blir sett på som et kultursentrum med blant annet et nydelig glassmuseum, og blir betegnet som en turistmagnet og en juvel for utvikling og økonomisk revitalisering. Her vises også en film til Theas ære.

Thea og Andrew Foss med sine sønner, Arthur, Wedell og Henry

Thea Foss har gitt navn til losje 45 i «Daughters of Norway»

Også i foreningslivet har Thea satt spor etter seg. Vi kjenner alle til foreningen «Sønner av Norge» (Sons of Norway), som er svært aktiv i Seattle. Men der er også en forening for norske kvinnelige etterkommere. «Døtre av Norge», og i 2004 var de innvielse av Thea Foss' losje nummer 45. Mange av losjemedlemmene kom fra den tidligere Kirsten Flagstads losje nummer 35. De som har lyst til å vite mer om Thea kan søke på nettet - der ligger mangfoldige sider om denne driftige damen fra Hærland.

I anledning av at det i år (8. juni) er 150 år siden Thea ble født på Mosen i Hærland, har historielaget fått oppfordring til å lage en minneutstilling om damen og hennes eventyrlige suksess i Amerika. Denne utstillingen vil komme neste sommer i samarbeid med museet (og med markedsavdelingen i Foss Maritime Company i Seattle, som vi har opprettet kontakt med) Her vil vi imidlertid fortelle litt mer om Thea og Andrew siden vi har fått høre at det er mange som vil vite mer om dem.

På Mosen i Hærland

ble Thea født 8. juni 1858

Hun var datter til Christian Thorstensen og Maren Kristine Larsdatter. Til sammen var det åtte barn, og Thea var nummer seks i søskenflokket. Vi vet at Andreas fra Rødnes dro over til Amerika før Thea og sendte penger til henne, slik at hun kunne forenes med ham i Minnesota. Men Thea var en uavhengig og stolt ung dame, tok seg arbeid som husholderske i Christiania, og ga pengene fra Andreas til hans søsken. Hun ville selv spare til sin billett!

Thea og se hennes barndomshjem.

Jens Eriks far, Kjell Undrum, kunne bistå med dette med sin gode kompetanse i slektsforskning. Dessuten har han selv bodd på Mosen. I den ferdige dokumentarfilmen finnes en sekvens der Kjell Undrum står på Mosen sin grunn og forteller om Thea.

Filmen er blitt vist i «Torsdagsklubbem» på Folkenborg og gir en fin sammenfatning av hennes liv og fremgang som forretningskvinne i USA.

Her på Mosen i Hærland ble Thea født 8. juni 1858. Bildet er fra 1920-årene og utlånt av Kjell Undrum

Fossfamilien ble stor

Thea og Andrew fikk fem barn, tre gutter og to jenter. Jentene døde som unge, men de tre guttene ble alle viktige medarbeidere i firmaet etter hvert som de vokste opp. Det fortelles at allerede som smågutter solgte de meitemark til fiskere for to dollar for dusinet. Foreldrene var ivrige på at de skulle få seg utdanning, og de ble viktige personer i oppbyggingen og ekspansjonen av kompaniet.

Dokumentarfilmen om Thea

I 2005 fikk Jens Erik Undrum, kirkeverge i Eidsberg, en forespørsel fra to unge amerikanske menn som arbeidet med en dokumentarfilm om Thea. De ville gjerne ha slektsopplysninger om

På familiebildet som ble tatt i 1893 ser du Thea som holder rundt datteren Lillian. Bak står Arthur og Wedell, og til høyre er Andrew med vesle Henry. Andrews brødre, Iver og Peter, ble også viktige medarbeidere. De hjalp Andrew med å bygge båter. Det var mange norske emigranter til USA som håpet på å gjøre suksess i «Mulighetenes land». Få lyktes slik Thea og Andrew.

Alltid til tjeneste

Det finnes flere bøker, skrifter og omtaler av ekteparet Foss i USA. I en av bøkene står det innledningen:
«Amerikas storhet skyldes folk som Andrew og Thea Foss, mennesker med pågangsmot for suksess - men aldri på bekostning av andre». For en flott attest!

De bygget opp sitt båtfirma med hardt arbeid, og lærte også sine barn nøysomhet og kunsten aldri å la noe gå til spille. For å skaffe mat til losjerende og arbeidsfolk holdt de husdyr - ei ku, flere griser og høner. Bak båthuset i Tacoma gikk jernbanen med godsvogner med korn som drysset ned bak huset deres, og som de tre sønnene fikk i oppgave å plukke opp til dyrefor. Andrew skaffet seg griser og Thea ei ku som fikk navnet «Annie». Kua skaffet melk til både familie og ansatte, og ble dessuten båtførernes favoritt. På dager med tett skodde på havna, blåste de i fløyte til kua som svarte med rauting og loste båtene vel i havn. Også i dag er firmaets slagord og logo: «Allways ready»

Kontakt med gamlelandet

Thea kom aldri tilbake til Norge, men Andrew besøkte Hærland og Rødnes i 1933, seks år etter Theas død.

Bildet under er tatt på Kvernhusengen (i nærheten av Theas barndomshjem). Han besøkte da Jul Kvernhusengen, sin barndomsvenn. Andrew sitter foran i midten med Juls søster, Marie, ved sin venstre side. På hans høyre side er småjentene Ragnhild og Anne Marie (som siden fikk etternavnene Haugerud og Baggetorp) med sine foreldre Helga og Ole Kvernhusengen.

Dette bildet ble tatt på Kvernhusengen i Hærland da Andrew Foss var på besøk i 1933

Andrew besøkte også Rødnes på Norgesturen, og det fortelles at han var på skolen og delte ut gaver til elevene. Han var da 78 år og hadde giftet seg på nytt med Theas søster.

Foss Maritime Company - kanskje det største slepebåtfirma i verden

Vi kan ikke skrive om Thea og Andrew uten å ha med et båtbilde. Båten på bildet heter «Lindsey Foss» og blir omtalt som den største og kraftigste slepebåt i verden med en lengde på 155 fot og 8000 hestekrefter. Firmaet ekspanderer fortsatt, selv om det ikke lenger tilhører familien Foss. De setter fortsatt sin ære i å utøve kvalitet i sin

kundebehandling basert på service, sikkerhet og tillit som i Theas tid.

«Kundene er vår største styrke» heter det hos Foss. Om du tar en tur til Seattle, må du kikke etter de grønne og hvite båtene!

Lindsey Foss, den største og kraftigste slepebåten i verden - 155 fot og 8000 hestekrefter!

Eva Tveter

Dette er bare et lite utdrag fra historien om Thea. I en bok som i har fått fra Seattle om henne, skriver forfatteren at hun hadde stor entusiasme i alt hun foretok seg og aldri sparte seg. Hun var ærlig, alvorlig, snill. Vi siterer et par linjer fra hennes dagboksblad i 1907. «Jeg vil se på hele verden som mitt land og på alle mennesker som mine søsken. Vi er bestemt til samarbeid, og å handle mot hverandre er å handle mot naturen. Si ikke at du vil elske de kloke og hate de ukloke, du skal elske hele menneskeheten. La oss ikke elske i ord og tunge, men i gjerning og i sannhet.>> - Kloke ord fra en liten kvinne fra Hærland som ble stor i USA!

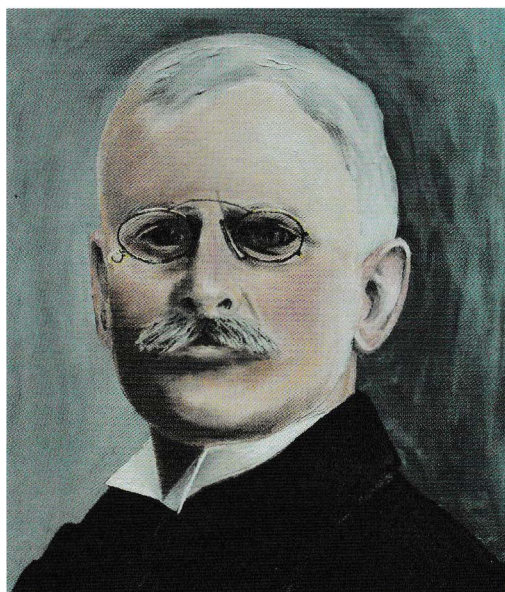
Eidsberg historielag – slik startet det

Gjennom århundrene var det gjennom den muntlige fortellertradisjon at bygdas historie levde videre fra generasjon til generasjon. Etter hvert var det personer som så nødvendigheten av å skrive ned viktige hendelser i bygda til glede for etterleken. Blant dem må vi nevne sognepresten Jacob Nicolai Wilse som ga ut sin «Topografiske Beskrivelse Af Eidsberg Præstegjeld», og senere advokat Herman Thoresen som i 1913 fikk ferdig sin bok «Eidsberg herred».

Om historielagets tilblivelse sakser vi fra en lang artikkel som Olav H. Mysen skrev i Indre Smaalenenes Avis i 1949:

«Den mannen som tok initiativet til granskning av bygdas fortid og å bevare fortidsminner, ble postmester N.B. Nilssen. Han ble født i 1874 i Dypvåg i Aust-Agder, kom i 1918 som postmester til Mysen, og døde her i 1932. Med de sterke historiske interesser han hadde, falt det av seg selv at han gransket postvesenets historie i gammel tid i Østfold. Og enskjønt han ikke var født østfolding, gikk han i gang med å granske gamle gårdsarkiver i bygda.

Etter historielagets protokoll utgikk det 7. januar 1920 et opprop for dannelse av et historielag for Eidsberg. Det var i en forsamling etter et herredsstyremøte. Postmesteren var nok initiativtageren. Han har ført protokollen, og som den beskjedne mann han var i all sin ferd, har han ikke satt noe om det. Men den 23.2.1920 møtte han opp i herredsstyret og oppfordret til dannelsen av et historielag. I dette

Dette maleriet av Nils Bjørn Nilssen henger i den gamle herredsstyresalen på Falkenberg museum. Eidsberg historielag fikk maleriet i gave i 2007 fra sønnen, W. Mo/berg Nilssen.

herredsstyret ble historielaget stiftet. Dets styre ble, formann: postmester N.B. Nilssen, nestformann folkehøgskolelærer Halfdan Asphaug, kasserer kirkesanger Johs. Raanaas, og som styremedlemmer: bankdirektør Arne Hjelmark, bonde Jørgen Dahl og arkitekt Sigurd Bentsen >>

Litt artig er det at Olav H. Mysen i sin artikkel for nær 60 år siden, skriver at historielagets bærende ide er å ta vare på de gamle kulturminner og trekke et glemselens slør til side fra fordums dager. Det er jo nettopp denne oppgaven laget har fokus på nå!

Haakon ble navnet på bladet

Det var mange funderinger over hva dette tidsskriftet skulle hete, inntil Jul Aage Krosby, som hjelper oss med å sy sammen bladet, foreslo navnet Haakon, noe vi applauderte. Haakon ble jo født på Folkenborg, som lå midt i baglerland, og det var en lykke både for Haakon og for Norge at han kom seg unna til Nidaros.

På Folkenborg museum henger en akvarell av Wilhelm Peters fra 1913. Tittelen på det er "Kongen leve" Vesle Haakon hylles, mens mor Inga passer på.

Med Skule jarl som formynder, ble unge Haakon utnevnt til konge, bare 13 år gammel.

I sin regjeringstid drev han en omfattende utenrikspolitikk med handelsforbindelser til en mengde land. Han døde nær 60 år gammel og er gravlagt i Kristkirken i Bergen.

Haakons ettermæle

Om Haakons ettermæle siterer vi fra en av Arne Sandems artikler i Smaalen-enes Avis ved 800-årsjubileet i 2004:

«I Haakon Haakonssons saga står det rosende ord om denne gjeve kongen Han var munter, mer våken og lettere å omgås enn de fleste andre, vennlig mot de fattige og trengende, for han var aldri så tung til sinns at han ikke svarte dem blidt. Han var godlåten og verdig når han var sammen med andre høvdinge, tenksom og sindig, en snartentk mann, veltalende på tinget.

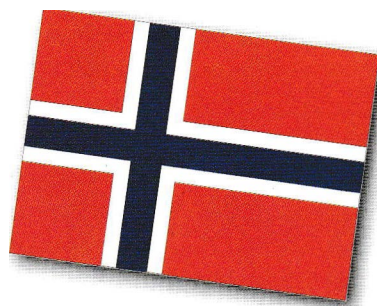
Kloke menn, som ble sendt til ham fra andre høvdinge, sa at de aldri hadde sett noen høvding som var bedre konge, herre og lagsfelle .

Det er disse ord som er hogget inn i minnesteinen på Folkenborg "*Herre, Konge ok Felagi*"

Ruth Moen:

Et minne fra krigen

Her på Moen på Slitu fikk vi ganske god føling med 2. verdenskrig. Vi hadde tatt imot en familie fra Mysen som var redde for bombingene. Fra Oslo var det også kommet en del slektninger, så det ble til slutt mange som skulle ha mat og husrom.

Kvelden den 12. april kom det 30 sanitetsoldater og ville ha husrom. De fikk ligge i storstuen og i et rom i bryggerhuset. De gikk på låven og fikk halm i sekker som de brukte som madrasser. Det var kaldt, så vi måtte fyre i alle ovnene. Ni offiserer lå i dagligrommet. De var optimistiske. Jeg husker en av dem sa at det hadde ikke kommet flere tyskere enn at vi skulle klare å få dem ut igjen. Men det skulle jo gå fem år.

Vi fikk ikke levert melka, så vi kokte hvetemeisgrøt til hele flokken. Den natta lå det 54 personer her. Nede på skauen ved en husmannsplass lå det ca. 30 soldater som hadde kjørt med hest fra Fredrikstad. En av guttene kjørte ned til dem med 50 liter melk, og det kom godt med. Dette var den 13. april.

Utover dagen fikk vi merke skyting fra Høytorp fort. Vi turde ikke være inne for vi lå jo nærme skuddlinjen. Vi holdt til inne i stallen hvor det var murvegger. De tyske flyene kretset over området, og vi så at bombene falt over Sørtorp. Det kom noen norske soldater som løp over jordene til knes i snøen. Det var jo kommet så mye snø om natta. Senere på dagen kom det tre offiserer og ville

ha tre hester og gjødselkjerrer. De skulle frakte sanitetsmateriell, det havnet i Sverige. Vi fikk igjen to av hestene om høsten, vi vet ikke hvor det ble av den tredje, men den ble erstattet.

Jeg hadde en bror og en svoger som var med i kampene i Askim. Dagen etter reiste en av guttene herfra til Askim kapell, hvor det lå 26 mennesker som var falt. Vi var glade da han kom hjem og fortalte at de hadde overlevd bombingene begge to. Senere fikk vi brev fra Sverige om at de var i god behold. De ble der til krigen var slutt.

Det kom ofte til diskusjon mellom «jøssingen» og NS-folk. Det gikk så langt at de til og med trettet når de var i selskap. I hverdagslivet syntes jeg at restriksjonene var de verste, for vi kunne jo ikke reise som vi ville. Det var nesten ingenting å få kjøpt, allting var på merke. Vi hadde faste rasjoner av smør, sukker og kaffe, så vi måtte dele pent.

Frigjøringsdagene var gode for oss, men det var vel ikke så koselig for dem som hadde sine på Grini.

Denne historien er skrevet til Tenor bygdekvinne-lags minneoppgave for eldre i 1982.

Kai Tønsberg:

En livshistorie fra før i ti'a

Kai Tønsberg er født i 1926 og har vokst opp sammen med tre brødre i en arbeiderfamilie. Han har en fabelaktig hukommelse, og vil gjerne dele sin historie med dem som vil høre på. Torer Garseg har hatt en samtale med ham, og vi i Eidsberg historielag har fått lov å gjengi historien, slik som han forteller, så godt vi kan.

Barndom

Jeg er født på Mysen, og da jeg var liten bodde vi i 2. etasje hos hjulmaker Larsen, i den gamle smia oppe på Mona. Trappa opp til 2. etasje var på utsida av huset I denne smia ble det snekret hjul, taburetter og slike ting. Så ble det utviklet sulkyer der, etterhvert som det ble travkjøring på Momarken, og det ble noen av de beste sulkyene på den tiden .

Larsen i smia var en sprek mann, og da han skulle hjem for å spise, møtte vi ungene opp for å fly om kapp med ham. Det var ca. 150 meter, og vi greide aldri å slå den «kæll'n».

Vi bodde også et år på Lundsrud i Eidsberg, og deretter bodde vi på Garsrud.

Midt i Momarkenkrysset sto det en veiviser til Oslo og Trondheim. Det var liksom samlingsstedet for oss ungene fra I. klassinger og opp til konfirmasjonsalder. Det var også en bensinstasjon i krysset rett ved siden av butikken som Kasbo drev.

Jeg vokste opp i de harde 30-åra da det var lite med arbeid og penger. Det var så dårlig som det kunne få blitt. jeg husker at det var mange damer som jobbet på "Gummi'n" (Askim Gummi-varefabrikk) og som fikk kort for å hand-le på "sekunda'n" og det var noen som delte med seg, så vi fikk kjøpt hvite turnsko for kr 1.

Vi var så fattige at vi måtte bruke skoene både til hverdag og helg, og hvite turnsko blir snart grå og stygge. Vi hadde noe flytende kritt som vi krita skoene med, og da ble de hvite og fine igjen Det var sånn for arbeidsfolk den gangen, det var smått med penger både til mat og klær. Det var ikke penger blant folk i det hele tatt på slutten av 1920-åra. Det fortelles en historie fra den tiden om en gutt som var på fest. da han plutselig får det travelt og sier - "Nei, nå må jeg

gå hjem, for ho mor må ha skoa mine" Ikke en gang bøndene hadde penger den gangen, men levde av det de produserte og avla. Litt penger ble det for salg av melk og for kornsalg om høsten, som stort sett gikk med til gårdsdrifta.

Faren min hadde jobb på jernbanen og hadde fast inntekt, men det var ikke på langt nær nok til å holde en familie med det som de trengte, det var bare så vidt de klarte å skaffe seg mat og et minimum av det de trengte for å overleve.

Det var ingen barnetrygd eller annen sosialhjelp den gangen Det eneste døm kunne gjøre når sulten gnog, var å gå på forsorgen eller fattigkassa, men det var skammelig, så det var siste utvei. Da fikk man "lapper", til husleie som var ca. 10-15 kr pr. mnd , og kr 12 i uka til mat for en familie på 6-7 personer.

Det ble også utdelt «lapper» til ved, og de som var så fattige at de måtte kjøpe seg ved på den måten, fikk tilkjørt den dårligste veden - det var sånn det var.

På slutten av 30-åra da krigen nærmet seg, snudde den økonomiske situasjonen da Arbeiderpartiet kom til makta. Så i 1938-39 begynte det å bli lettere å få jobb, for da begynte de store nasjonene å ruste seg til krig og det ble produksjon av krigsmateriell

Skoletid

Jeg begynte på Folkenborg skole i 1933. Det gikk ikke buss den gangen, så alle måtte gå fra Brandsrudgårdene og Mona og til skolen. Det var

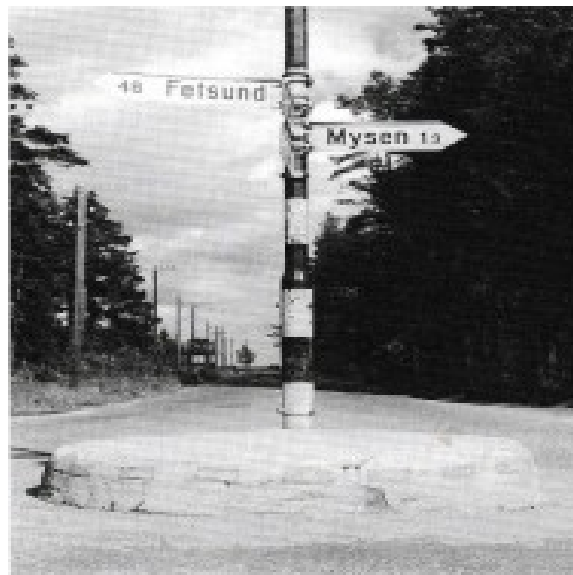
4 km som kunne bli strabasjøse, spesielt for de yngste, i all slags svær og føre. Vi gikk en gangsti over "Kongo" (Gen.Ruges vei) og ned til Smedgata, forbi Diskerud på Slettevold og til Heggin Det var en gangsti som alle brukte i stedet for å gå Vandugbakken

Vi flyttet til Mysen, så jeg gikk bare ett og et halvt år på Folkenborg skole. Vi gikk på skolen seks timer annenhver dag og frk. Sønstegård var vår lærerinne. Lærer Ødegård, som var lærer på Folkenborg skole, hadde tvillinger som gikk i samme klasse som oss.

Da jeg gikk i 2. klasse, flyttet vi til Mysen, vi bodde på andre siden av jernbanelinjen, nesten der som Trollullfabrikken ble bygget Vi måtte bytte skole og begynte på Mysen skole, der var det skole hver dag med tre timers dag, så det ble samme antall timer.

Det var fortsatt dårlige tider og lite penger, men vi måtte jo ha klær og fottøy. Om vinteren måtte vi ha støvler for å holde snø og kulde ute. Men støvler var dyrt og de ble reparert, enten av far eller en skomaker, bl.a. hadde vi en skomaker på Mona, han Thorbjørn Homstvedt. For å minske på slitassen på støvelsålene ble det brukt skospar. Det var en type stifter som ble spikret under på sålene. En kan tenke seg at de var glatte på snø- og hålkføre, så det gjaldt å ha balansen i orden. På den tiden måtte vi ungene hjelpe foreldrene våre etter skoletid. Det var ikke bare å kaste fra seg ranselen og ha fri resten av dagen Som 5. klassing begynte jeg å gå med aviser. Jeg gikk med to aviser - Indre og Folkets Røst - og da tjente jeg jo veldig bra. Jeg hadde kr 15 pr. mnd. for Indre, og kr 25 for Folkets Røst I tillegg hadde vi med oss regninger og annen post som vi fikk prosent av, og da tjente jeg mer enn gårdsguttene på gårdene bortover. De pengene som jeg tjente var kjærkomne for foreldrene mine som fikk hver krone jeg tjente, det var slik som det skulle være den gangen. Jeg var flink til å spare, og hadde ei sparebøsse for 10-øringer som det ble kr 10 på når den var full. Og ettersom vi var så fattige, skulle foreldrene mine låne disse pengene av meg, men jeg fikk døm aldri igjen.

Hos Ek på Vesteng gård, der som det er blitt byggefelt, var vi mye som guttunger og fikk være med å hjelpe til. Det var stor stas å få lov å kjøre

«Midt i Momarkenkrysset sto det en veiviser. .. Det var liksom samlingsstedet for oss ungene fra 1. klassinger og opp til konfirmasjonsalderen. Bildet er lånt fra Indres arkiv

hest. og han var ikke redd for å la oss få prøve. Jeg husker at jeg fikk lov å kjøre til mølla i Eidsberg med kornsekker, da var jeg bare 9-10 år Vi var så hestevante så det gikk veldig bra. Det var jo ikke bare jobbing den gangen heller. Vi hadde også fritidssysler. I Arbeidersamfunnet var det kino og da kostet det 75 øre for en forestilling. Om sommeren badet vi mye i elva. Da stupte vi fra brua ved Kloppa, og så fiska vi i Spinnerifossen, det kunne vi gjøre opp til fem ganger i uka. Det var ikke bare vi ungene som fiska, det var også pensjonister og andre. Fisking og krepning var noe som hørte med til livet det Vi dro også til Susebakke for å bade, på andre sida av elva var badeplassen, og når det var lite vann i fossen, krydde det av folk fra Mysen som lå der og badet og solte seg Vi bygde stupebrett på en stein som vi kalte plata, svømte om kapp, og det var liv og røre. Nå er det helt igjengrodd ved elva der, men den gangen gikk det dyr der og beita, så det var fine grønne sletter å oppholde seg på Rundt konfirmasjonsalder begynte vi å samles på Parkkafeen og Mellebykafeen, det var aldeles fullt der, for det var den fornøyelsen vi hadde da. Det var jo under krigen, og det var ikke lovlig med fest og dans. Det var rasjonering, og vi måtte ha kaffemerker for å få kjøpt oss wienerbrød, det var noen

mørke wienerbrød med litt havregryn oppå. Vi handla mye med tyskerne og bytta kaffemerker med sigaretter og tobakk, og hvis vi hadde sardiner i olje, fikk vi mye sigaretter og tobakk. De hadde ikke så mye mat med fett og olje, så det var veldig populært.

Jeg var ikke så flink til å hoppe på ski, men vi hadde Vestengbakken, og der krydde det med folk om vinteren. Og da elva frøs til og det ble sterk is, så var det hockey Vi laga oss køller og brukte gamle fløtebokser (det var blikkbokser den gangen) som puck og vi kunne spille ishockey i timevis.

Om sommeren spilte vi fotball på løkka der hvor kornsiloen ble bygd, det var Mysen mot Vandugbakken, og det krydde av folk som kom og gikk hele ettermiddagen.

Siden det var forbudt med dansefester under krigen, gikk vi på møter og juletreffester i Frelsesarmeen, eller vi dro til Avholdslokalet i Trømborg, og da traff vi jenter som vi fulgte hjem

Dette var litt fra Kai Tønsbergs barndom og oppvekst. Han har mer å fortelle om ungdomstiden og krigen som vi kanskje kan komme tilbake til ved en senere anledning.

Hanselia

Stedet er i dag bebyggt med villa, og det ligger like øst for Jorderud øst i Hærland. Harald Torp vokste opp på nabostedet Torp. Han hadde klare minner fra Hanselia. Dette hendte i de første årene av 1900. Vi siterer ham tilnærmet ordrett: «Hans Lintho, bror til Theodor og August, fikk bygd seg en liten stue med ett rom og vedbod på Jorderuds eiendom, like ved Kongeveien syd for Torp. Hans var gammel ungar. Flink arbeidskar. Han grov grøfter, brøt opp ny jord om sommeren og hogg tømmer om vinteren.

Hans kunne ikke lese, men han hadde klokke. Når noen spurte ham hvor mye klokka var, sa han som regel: - «Se sjøl», idet han viste frem sitt lommeur. Hans var mørkeredd, og om høsten og vinteren lå jeg hos ham. Hans var en snill og godmodig mann.

En slapsedag i april var Hans hjemme og jeg var også der. Han fortalte mye rart så jeg ble glad i Hans. Den dagen kokte han en stor kjele med erter og vi satt foran komfyren. Da banket det på døra. Hans brukte bestandig si «klyv over». Dermed gikk døra opp og inn kom ei eldre dame som het Mina. Hun slo seg til der. Hva de pratet om husker jeg ikke. I mørkningen sa Hans til meg at jeg kunne få lov til å gå hjem. Jeg skulle slippe å ligge der.

Mina var veldig høymælt og skarp, så når vinduet sto oppe, hørte vi alt de pratet om. Mina var budeie hos Erik Revhaug. Han var Mina likte Hans - så ho slo seg til for alvor.

Jeg tror det var det største bryllup som hadde vært i østre Hærland da Hans og Mina ble viet i Hærland kirke. Flott solskinnsvær var det. Hans kjøpte seg ny sort dress. Han hadde flosshatt,

men den var vel lånt. Det var furer A Myhre som fikk laget til bryllupet. Naboer og ungdom spanderte hele festen .

Da brudeparet kom tilbake i dobbeltspent trille, og alle gjestene kom tilbake fra kirken, ble det åpnet stor salutt til ære for brudeparet. Dette var en gammel god skikk i Hærland på de tider. Det ble satt opp en stor løvsal ute med langbord og faste krakker. Nabokvinnene stod for matlagingen og serveringen Det manglet ikke på noen ting av mat og drikke. Hærland Hornmusikk hadde møtt opp, og det ble musikk og dans helt

til klokken åtte om morgenen. Jeg kan trygt si at dette bryllupet var et av de største i dette nabolaget

Etter hvert ble stua Hanselia stående tom. Det var typisk for grenda at den av og til ble tilholdssted for farende fant. Theodor var bonde på Jorderud, og stua stod på hans grunn. Noen ganger var det så mye bråk og spetakkel i huset at Theodor ble lei av naboskapet. Han sjekka nøye opp at det ikke var folk i huset før han tente på. Reaksjonen blant fantefolket ble voldsom, og Theodor ble truet med grusom hevn. I allefall ble det nattevåk og vakthold på Jorderud i lang tid etterpå.

- Redaktørens hjørne
- Kjell Undrum - kyndig på kulturminner og med husmannsplasser som hjetesak. *Eva Tvetter*
- Historien om Anna og Olga Wilson.
- Oslobarn på ferie på bondegård under krigen - *Brev fra Lillian Mary Haga, Oslo.*
- Eidsberg er en pionérkommune med kulturminner på internett. *Eva Tvetter*
- Sameia-minner. - *Haakon Koht-Nordbye*
- Vi ble flyktninger. - *Karl Ole Engen*
- Første flyslipp i fjella, 13. september 1944, fikk sin minneplate høsten 2006. - *Eva Tvetter*
- Flere tvister naboer imellom på Vandogg. Avskrift Eidsberg gårdshistorie, bind II. *Helge Frøyset*
- Potet-onna. *Karl Ole Engen*
- Eidsberg-beskrivelse fra 1790-årene. *Eva Tvetter*
- Haugerudhytta. Myra i Hærland.
- Vi strikker sjal. *Jorun Westerby*
- Haru-haru-haru? *Kristian Berger*
- Rasjonering og krisetider. *Eva Tvetter*
- En folkeskole-opplevelse fra Vestlandet. *Fra Olav Mjeldes barndom på Osterøy*
- Kom og bli med i torsdagsklubben
- Høytorp fort og 2. verdenskrig. *Jostein Flåøyen*
- Thea Foss fra Hærland, *Eva Tvetter*
- Eidsberg historielag - slik startet det.
- Haakon ble navnet på bladet
- Et minne fra krigen. *Ruth Moen*
- En livshistorie fra før i tia. *Kai Tønsberg*
- Hanselia